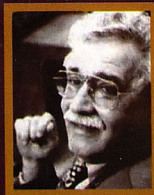

NİZAMİ CƏFƏROV

SƏMƏD VURĞUN...
VƏ
SƏMƏDOĞLULAR

NİZAMI CƏFƏROV

**SƏMƏD VURĞUN...
VƏ
SƏMƏDOĞLULAR**

**“AzAtaM”
Bakı -2015**

Redaktor:
Dəyanət Osmanlı

Nizami Cəfərov.
Səməd Vurğun...Və Səmədoğlular
Bakı, "AzAtam", "Elm və təhsil", 2015, 108 səh.

4702000000
N098 – 2015 *qrifli nəşr*

© «Elm və təhsil», 2015

ÖN SÖZ

M

üasir Azərbaycan ədəbi- ictimai təfəkküründə bütün miqyası, parlaqlığı ilə ortada (və diqqət mərkəzində) olan bir kult var – Səməd Vurğun kultu!.. Keçən əsrin ortalarında meydana çıxan bu kultun yaranmasının ən azı üç səbəbi barədə ayrıca danışmaq olar...

Birincisi o idi ki, Səməd Vurğun Allahın bütün dövrlər və zamanlar üçün yetirdiyi nadir istedad idi.

İkincisi o idi ki, Səməd Vurğun yalnız fərdi istedad təzahürü olaraq meydana çıxmadı, eyni zamanda özünəqədri ədəbi-mədəni prosesi (sələflərini!) tam gücü ilə mənimsəyib eyni miqyasda gələcəyə (xələflərinə!) ötürə bildi.

Və üçüncüsü (həmişə olduğu kimi!) o oldu ki, Azərbaycan cəmiyyəti, etnik-mədəni sistemi öz təbii intellektual-psixoloji inersiyası ilə Allahın (eləcə də

Səməd Vurğunun) missiyasına lazımi hörmət (və ehtiram) ilə yanaşdı.

Əlbəttə, müasir dövrün ən böyük Azərbaycan şairinə elə azərbaycanlılar arasında daş atanlar da oldu ki, bu da təsadüfi, yaxud yeni bir şey deyil. Vaxtilə Peyğəmbərə də daş atırdılar... Sevənləri isə əməlli-başlı daş-qalaq edirdilər...

Səməd Vurğunun ruhunu incitmək, əlbəttə, günahdır, ancaq Səməd Vurğun kultunun müzakirə mövzusu olması tamamilə təbiidir. Çünki demokratizm, hər bir insanın fikrinə, mövqeyinə hörmət olunduğu müasir dünyada heç nə müzakirəsiz qəbul edilə bilməz. Hətta, həkimlərin hesablamasına görə, bu gün insanların təxminən beşdən biri psixi xəstəlikdən əziyyət çəksə belə...

Müzakirə mövzusu nə ola bilər?..

Ən populyarından (və ən populistindən!) başlayaq...

Necə oldu ki, Səməd Vurğun 30-cu illərin repressiyalarından sağ çıxdı?

...Vallah, o cür ki, Səməd Vurğun sağ çıxmışdı, sevincini heç kim heç kimə görə arzulamasın.

Dahi şairi millətçi yox, kommunist olmaqda günahlandırırlar... Bu cür «günahlandırma»ya isə el arasında «ağzına gücü çatmamaq» deyirlər.

Əvvəla ona görə ki, kommunizm təbii halında hələ də dünyanın (bəşəriyyətin) perspektiv təfəkkür aktivində mütərəqqi bir məfkurə «kabus»u (K.Marks) olaraq zəif deyil. O da ola ki, keçən əsrin 20-ci, 30-cu, 40-cı və s. illərində...

İkincisi, Səməd Vurğun necə böyük kommunist idi ki, Azərbaycan «kommunistlərinin lider»i Mir Cəfər Bağirov ona yaradıcılığının kamil dövründə «sən kommunizmi öyrənməyə onun əlifbasından başlamalısan» demişdi?

XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində dahi şairə qarşı olan qeyri-obyektiv «hücumlar», heç də təsadüfi deyil ki. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevi də narahat etmişdi. Və o, Səməd Vurğunun nəinki «hücum»a layiq, hətta müdafiəyə də möhtac olmadığını demişdi...

Dahilər, müxtəlif dövrlərdə yaşasalar da, bir-birini yaxşı başa düşürlər...

Və Səməd Vurğun bu dünyaya həm də üç istedadlı övlad bəxş edib getdi: Yusif Səmədoğlu, Vəqif Səmədoğlu və Aybəniz Səməd qızı.

Səmədoğluların biri nəsr yazdı, ikincisi şeir... Səməd qızı nə şeir yazdı, nə də nəsr, ancaq anası Xavər xanım ilə birlikdə Səməd Vurğun ocağının alovunun daha gur yanmasına, istisinin daha çox olmasına çalışdı. Və dəhə bir insanın övladı olmaq missiyasını ləyaqətlə yerinə yetirdi.

Aybəniz xanımın vəfatından sonra Səməd Vurğun Evinin işığını onun qızı – şairin nəvəsi, Yusif və Vaqif Səmədoğluların bacısı qızı Aygün xanım yandırdı. O Aygün xanım ki, babasından çox, nənəsinin nüfuzunu qoruyurdu.

... Bir dəfə Təhsil Nazirliyindən mənə zəng elədilər ki, orta məktəbin «Ədəbiyyat» dərslərində Səməd Vurğunun tərcümeyi-halı verilərkən onun gənclik illərində guya Dürrə adlı bir qıza aşiq olduğu, ona çoxlu şeirlər həsr etdiyi barədə yazılıb, elə şey olmayıb, xahiş edirik, düzəldəsiniz... Soruşdum ki, bizim dərslərə bu tənqidi qeydi edən «mütəfəkkir» kim idi?.. Dedilər ki, şairin nəvəsi, Ev Muzeyinin müdiri Aygün xanım...

Üstünü vurmadım... «Narahat olmayın, baxarıq» dedim...

Az keçmədi ki, rəhmətlik Aygünün özü zəng elədi. Və həyəcanla: «Nizami müəllim, hər adamın

gənclik illərində səhvləri olur, onu xüsusi qabartmağa nə ehtiyac var? Əgər Səməd Vurğun Xavər xanımı sevib alıbsa, ona bu qədər şeirlər yazıbsa, Dürrə söhbətini yada salmağa nə ehtiyac var?.. Xahiş edirəm o adı dərslərdən çıxarın... Təhsil Nazirliyindən rəsmi xahiş elədim, dedilər, müəllif sizsiz... Ona görə də...»

Xətrini çox istədiyim (və dostum Mehmanın həyat yoldaşı olan) Aygünün sözünü kəsdim: «Aygün, Dürrə – Səməd Vurğun yaradıcılığının birinci dövrünün əsas qəhrəmanıdır... Bu gün də aşıqlar xalq şairi Nəriman Həsənzadənin sözlərini, demək olar ki, hər məclisdə oxuyurlar...

*Bura Dilcan dərəsidi,
Bizim dağlar qabaqdadı.
Vurğun-Dürrə əhvalatı
Hələ dildə-dodaqdadı.*

*Çörəklidi biz tərəflər,
Süfrəsinə nə var düzər...»*

İndi də Aygün xanım mənim sözümü kəsdi. Və dedi ki, «Babam onu almadı ki... Nənəmi aldı... Xa-

hiş edirəm, məni başa düşəsiniz... Bu Dürre söhbəti heç rəhmətlik nəmənin də xoşuna gəlmirdi»...

Söhbət uzandı. Mən Aygünü haradasa başa düşdüm, ancaq o məni – dərslik müəllifini heç cür başa düşə bilmədi ki, bilmədi...

Allah bu gözəl, mehriban, ailə ocağının «tarixi namusu» üçün belə mücadilə aparmağa həmişə hazır olan xanıma rəhmət eləsin!

Bu gün Səməd Vurğun Evinin işığını onun gəlini Nüşabə xanım yandırır. Vaqif Səmədoğlunun həyat yoldaşı...

Aybəniz xanım atasına qarşı olan haqsız hücumların qarşısını almağa müəyyən cəhdlər etsə də, nəticə etibarilə, deyirdi ki, Səməd Vurğun tək-cə mənim atam deyil, bütövlükdə Azərbaycan xalqına mənsubdur. Ona görə çox da narahat olmuram, ancaq hərdən elə şeylər deyirlər ki, sadəcə, dözə bilmirəm...

Yusif və Vaqif Səmədoğlular həmin məsələdə ümumiyyətlə təmkinli, hətta bəzilərinin fikrincə, kifayət qədər laqeyd görünürdülər. Ancaq bu, tamamilə təbii idi. yüksək intellektə malik övladlar bütün dərinliylə bilirdilər ki, min illik Azərbaycan poeziyasının «El bilir ki, sən mənimsən»lə başlayan ən po-

pulyar misralarını qələmə almış bir şair-mütəfəkkirə «hücum» edənlərin cavabını xalqın özü verəcək.

Nə Yusif, nə də Vaqif Səmədoğlular dahi atalarını təkrar etmədilər, onun kifayət qədər geniş kölgəsinə sığmadılar. Hətta elə bil, kimsə bunu məhz belə qiymətləndirə bilər deyər, bir az da uzaqda dayandılar. Ürəklərində, daxili dünyalarında atalarına nə qədər yaxın, məhrəm olsalar da, onunla (və onun böyüklüyü ilə) nə qədər fəxr eləsələr də, bunu biruzə verməməyə çalışırdılar. Və atalarına layiq böyük şəxsiyyətlər oldular...

Səməd Vurğun fundamentalizm dövrünün – bir neçə insanı seçib böyüdən (ya rəyasət kürsüsünə, ya da dar ağacının kötüyünə çıxana qədər yaxasından əl çəkməyən) bir dövrün ziyalıları idi. Yusif və Vaqif Səmədoğluların yaradıcılığı, ictimai-ideoloji fəaliyyətləri əvvəl qismən, sonra isə xeyli dərəcədə demokratizm dövrünə düşdü.

Səməd Vurğun əsildən-kökədən gələn bəy aristokratizmindən zahirən imtina etməyə məcbur olsa da, daxilində (ruhunda!) bu inersiya, təbii olaraq, çox güclü idi. Nədən yazırsa yazsın, hər misrasında bəylik (aristokratizm!) bütün miqyası ilə təzahür edirdi...

*O, kürsüyə sinə gərdi, danışmadı, susdu bir dəm,
Çatıb qara qaşlarını fikrə getdi o bir anlıq.
Bəzən dilsiz bir sükutla qılinc çəkir qəhrəmanlıq,
Qarşısında boyun bükür, səcdə qılır bütün aləm.*

Səməd Vurğun bu sözləri kölə-zənci üçün deyir, ancaq bəy – aristokrat ədası (və intonasiası!) ilə deyir.

Səməd Vurğunun oğulları (Yusif və Vaqif Səmədoğlular) da nə sözdə, nə də işdə atalarından geri qalmadılar.

Və heç də təsadüfi deyil ki, bu gün Bakıda Fəxri Xiyabanda yalnız bir ailədən üç böyük şəxsiyyət uyuyur... Səməd Vurğun, Yusif və Vaqif Səmədoğlular...

*
* *

Bu kitaba müəllifin Səməd Vurğuna, Yusif və Vaqif Səmədoğlulara, Aybəniz Vəkilovaya həsr olunmuş, müxtəlif illərdə qələmə alaraq çap etdirdiyi məqalələr daxildir.

SƏMƏD VURĞUN

Azərbaycan bədii, elmi və fəlsəfi düşüncəsi tarixində Səməd Vurğunun ədəbi, ictimai-ideoloji fəaliyyəti, dəfələrlə qeyd edildiyi kimi, xüsusi bir hadisədir. Lakin bu xüsusiyyət, ilk baxışdan nə qədər paradoksal görünə də, qeyri-adi fərdi istedadın təkrar olunmaz virtuozluğundan daha çox, mənsub olduğu xalqın ümumi mənəvi enerjisini hansısa ilahi qüvvənin təsiri ilə özündə təzahür etdirmək qabiliyyətindən irəli gəlmişdir. Ona görə də Səməd Vurğun yaradıcılığı (və şəxsiyyəti!) nə qədər xüsusi, qeyri-adidirsə, o qədər də ümumi, sözün böyük mənasında, adidir. Səməd Vurğun yalnız dili, ifadə tərz, üslubu etibarilə deyil, düşüncəsi, tənqidi etibarilə də məhz Azərbaycan şairidir.

Müasir Azərbaycan poeziyasının ideya-estetik əsaslarını müəyyənləşdirən böyük şair- mütəfəkkir eyni zamanda azərbaycançılıq ideologiyasının təkmilləşib inkişaf etməsinə, Azərbaycan xalqının milli düşüncə mədəniyyətinin formalaşmasına əhəmiyyətli töhfə vermişdir. Və XX əsrin 30-cu illərindən yüksək

süretlə qurulmağa başlayıb 50-ci illərdə ilk mərhələ üçün əsas konturları müəyyənləşən azərbaycançılıq məfkurəsinin yalnız uğurları deyil, problemləri də Səməd Vurğunun yaradıcılığında öz aydın ifadəsini tapmışdır ki, bu da milli ideologiya axtarırlarının yeni keyfiyyət mərhələsinə qalxdığı bizim günlərdə böyük şair-mütəfəkkirin, milli ideoloqun yaradıcılığına marağı get-gedə daha da gücləndirməkdədir. Müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin qurucusu, Azərbaycan xalqının milli lideri Heydər Əliyevin Səməd Vurğuna dəfələrlə yüksək qiymət verməsi bu güclənən marağın yüksək səviyyədə bilavasitə təzahürüdür.

Səməd Vurğun XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda milli özünüdərk prosesinin doğurduğu müxtəlif inkişaf taktikalarını milli tarixi təkamülün strategiyası baxımından təhlil edərək (və zamanın siyasi-ideoloji konyukturası ilə qaçılmaz münasibətləri ustalıqla gözləyərək) Azərbaycan şerinin «baş qəhrəman»ının məhz Azərbaycan (və azərbaycanlı!) olduğu ideyasını irəli sürüb min illik yazılı ədəbiyyatımızın bugün ən populyar olan misralarını yazdı:

*El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimdən,
Anam, doğma vətənimdən,*

*Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan!*

Şairin şah əsəri olan «Azərbaycan» şeri, müasirlərinin qeyd etdiklərinə görə, bütöv bir poetik silsilə, yaxud poema kimi nəzərdə tutulubmuş – hətta bir sıra tədqiqatçılar Səməd Vurğunun Azərbaycan mövzusunda yazdığı əsərlərin müəyyən qismini həmin böyük poetik silsilə-poemanın tərkib hissəsi hesab edirlər. Lakin, görünür, bu məsələni mütləqləşdirməyə elə bir ehtiyac yoxdur – «Azərbaycan» şerini Səməd Vurğunun bütün yaradıcılığının uvertürası saymaq daha düzgün olardı. Böyük şair-mütəfəkkirin tərənnüm etdiyi Azərbaycan hər bir azərbaycanlı üçün həm tarixi keçmiş, həm qəhrəmanlıqlarla dolu bugünü, həm də parlaq istiqbalı olan bir ölkə-Vətəndir. Onun gözəl təbiəti hər bir Azərbaycan övladına ilham verir; başı qarlı dağları, ceyranlı düzləri, sonalı gölləri bu torpaqda doğulmuş insanlara qürur, müdriklik, şairanə duyğular bəxş edir. Nizamilər, Füzulilər, Vaqiflər yetirmiş bir məmləkəti danmaq olarmı?.. Elə isə «nədən şerimizin baş qəhrəmanı gah İrandan gəlir, gah da Turandan?» deyən şairin tarixi məntiqinə şübhə etmək mümkündürmü?.. Səməd Vurğun vətəni –

Azərbaycanı sadəcə tərənnüm etməirdi, şair-mütəfəkkir qələmi ilə onun yazılmamış tarixini yazırdı, şair-mütəfəkkir düşüncəsi ilə onun yaradılmamış ideologiyasını yaradırdı. Və burada söhbət yalnız poetik yaradıcılıqdan getmir. O, Azərbaycan SSR EA-nın vitse-prezidenti kimi Azərbaycan tarixi, Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan fəlsəfəsi, Azərbaycan mədəniyyəti və s. tarixlərinin yazılmasına bilavasitə rəhbərlik edir, sovet ideologiyasının təzyiqlərinə baxmayaraq Azərbaycan xalqının milli varlığını bütün dünyaya tanıtməyə çalışırdı.

Səməd Vurğun yaradıcılığının birinci mənbəyi Azərbaycan xalq yaradıcılığı, Azərbaycan türklərinin min beş yüz ildən artıq bir tarixə malik olan şifahi söz sənəti, poeziyasıdır. Adları zamanəmizə qədər gəlib çıxmayan yüzlərlə xalq sənətkarının, Qurbani, Aşıq Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Sarı Aşıq, Aşıq Ələsgər kimi böyük el sənətkar-mütəfəkkirlərinin yaradıcılığı zamanəmizin böyük şairini yetişdirən əsas mədəni-estetik enerji idi. Xalq ədəbiyyatının geniş yayıldığı bir torpaqda – Qazax mahalında doğulub böyüməsi xalq poeziyasının əsaslarını gələcəyin görkəmli sənətkarına yazısız-kitabsız öyrətmişdi. Səməd Vurğun Azərbaycan xalq şerinin mükəmməl (və

mükəmməl olduğu qədər də elastik) poetexnoloji imkanlarından yaradıcılığının sonuna qədər ilk qələm təcrübələrində işlətdiyi ehtirasla istifadə etmiş, nəinki həmfikirlərinin, hətta «poetik rəqiblər»inin də etiraf etdiyi kimi, Azərbaycan şer dilini o vaxta qədər görməmiş bir səviyyəyə qaldırmışdır. Onun demək olar ki, bütün əsərləri, bütövlükdə sənəti üçün səciyyəvi olan romantik intonasiya, inqilabi ehtiras, poetik pafos, birinci növbədə, xalq ədəbiyyatının sosial-mədəni nikbinliyindən gəlirdi.

Səməd Vurğun yaradıcılığının ikinci mənbəyi yeni Azərbaycan poeziyasının banisi Vəqifin zəngin yaradıcılıq təcrübəsi idi. Və Səməd Vurğunun Vəqifə marağı bir böyük şairin özündən əvvəl yaşamış başqa bir böyük şairə sevgisi ilə məhdudlaşmırdı, Səməd Vurğun Vəqifdə özünü görürdü... Və heç də təsadüfi deyildi ki, o özünün «Azərbaycan» şerindən sonra ən qüdrətli əsərini – «Vəqif» dramını məhz XVIII əsrin bu böyük sənətkarına həsr etmiş, dünya ədəbiyyatının ən gözəl şair obrazlarından birini yaratmışdı. Səməd Vurğunun Vəqifi mütəfəkkir şairdir, dövlət adamıdır, xalq ideoloqudur – öz xalqının müstəqilliyi uğrunda hər cür mübarizəyə hazır milli özünüifadə potensialıdır... Lakin «hökmdarın hüsurunda»dır! Və Səməd

Vurğunun «Şair, hökmdarın hüsurundasən!» müraciət-xəbərdarlığı yalnız XVIII əsr şairinə aid deyildi, XX əsr şairinin başı üzərində də ildırım kimi çaxmaqdaydı...

Səməd Vurğun Vaqifdən şifahi ədəbiyyatı yazılı ədəbiyyata, xalq dilini ədəbi dilə çevirməyi öyrənmişdi. O, Vaqifin işlətdiyi «ağzı şirin sözlüm», «könüldən könülə yollar görünür» kimi onlarla ifadəsini böyük bir ərklə alıb işlətməmiş, yaradıcılığında o qədər də geniş yer tutmayan qəzəllərini Vaqifdən ilham alaraq yazmış, rus şairi A.S.Puşkinin «Yevgeni Onegin» poemasını məhz «Vaqifin şirin dili»nə çevirməsi ilə fəxr etmişdi.

Səməd Vurğun yaradıcılığının üçüncü mənbəyi Azərbaycanın dahi şair-mütəfəkkiri Nizaminin yaradıcılığı olmuşdur.

Xalq şerinin, Vaqifin lirikasından sonra Nizaminin ağır təbiətli epik intonasiasının poetik interpretasiyasını vermək hətta Səməd Vurğun üçün belə kifayət qədər çətin iş idi. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, öz əsərlərini, türkcə düşünsə də, farsca yazmış şairin ideyalarını zaman-zaman daşıyıb müasir dövrə qədər gətirəcək milli ictimai-siyasi, mədəni şərait (və fərdi intellekt!) olmamışdı. Müxtəlif

dövlərdə kiməsə Nizamidən nəyisə götürüb öz bildiyi kimi şərh etmişdi. Tarix elə gətirmişdi ki, orta əsrlərin mütəfəkkir sənətkarı müasir dövrün mütəfəkkir sənətkarına nə qədər doğma idisə, o qədər də yad olmuşdu. Və bu, yalnız Səməd Vurğunun deyil, həm də (bəlkə də, daha çox) Nizaminin taleyi idi.

30, 40, 50-ci illərdə Nizaminin yaradıcılığı xüsusi maraqla öyrənilir, farsdilli şairin əsərləri öz ana dilinə tərcümə olunur, Nizami mövzularında artıq demək olar ki, hamının unutduğu əsərlər yazılırdı. Ən gözəl tərcüməni («Leyli və Məcnun») Səməd Vurğun etdiyi kimi, ən gözəl orjinal əsəri də («Fərhad və Şirin») məhz Səməd Vurğun yazmışdı. Lakin bu ən gözəl poetik interpretasiyalar da Nizamini, məsələn, Füzuli qədər «bizim müasirimiz» etmədi. Bununla belə haqqında söhbət gedən dövrdə «Nizami yaddaşı»nın oyadılması (və sovet ideologiyasının ən yüksək səviyyəsində onun məhz «Azərbaycan yaddaşı» elan olunması) öz yaradıcılığının kamillik mərhələsini yaşayan böyük bir şair-mütəfəkkirə əhəmiyyətli təsir göstərməyə bilməzdi. Nizaminin müdriklik dünyasının anlayışları ilə zamanəsinə şərh verməyə çalışan Səməd Vurğun II Dünya müharibəsinin sonlarında «İnsan» dramını yazır. Ümumiyyətlə, şairin 40- cı

illərin ikinci, 50-ci illərin birinci yarısında yazdığı bir sıra əsərlərində Nizami dühasının təsiri bu və ya digər dərəcədə özünü hiss etdirir.

...Səməd Vurğun həm də bir sovet şairi idi. Və onu təkcə Azərbaycanda yox, Sovetlər Birliyinin hər yerində sovet poeziyasının böyük yaradıcılarından biri kimi etiraf edirdilər. Heç də təsadüfi deyildi ki, Sovet yazıçılarının II qurultayında (1954) sovet poeziyası haqqında əlavə məruzəni məhz o etmişdi. Və istər sovet ədəbiyyatını yaradanların əsərlərini, istərsə də həmin ədəbiyyatın tarixi sələfi olan rus, dünya ədəbiyyatının əsaslarını öz fitri ədəbiyyatşünas istedadı ilə dərinlən mənimsəyən, Qafqaz ədəbiyyatlarının inkişaf yollarını yaxşı bilən Səməd Vurğunun yaradıcılıq mənbələri, heç şübhəsiz, milli ədəbiyyatın ideya-estetik potensialı ilə məhdudlaşmırdı. Beynəlxalq mövzularda Azərbaycan poeziyasının ən gözəl nümunələrini yaradan sənətkar dünyada gedən ədəbi prosesə də sovet ideologiyasının verdiyi siyasi imkanlar daxilində ümumiyyətlə bələd idi.

Səməd Vurğunun milli mövzularda yazdığı əsərlərlə yanaşı, kommunist ideologiyasının təbliğinə həsr olunmuş onlarla əsərləri də Azərbaycan poeziyasının gözəl nümunələri, əsl sənət əsərləridir.

Və heç nə ilə sübut etmək mümkün deyil ki, böyük şair, məsələn, «Azərbaycan» şerində, «Vaqif»də çox, «Komsomol poeması»nda, «Xanlar»da, Azərbaycan SSR-in himnində, «Zamanın bayraqdarı»nda az səmimidir. Bir növ milli kommunist olan mütəfəkkir sənətkarın vüsətli romantikası onun, demək olar ki, bütün əsərlərinin bədii intonasiyasını eyni dərəcədə müəyyən etmişdir. Hətta Səməd Vurğunun elə poetexnoloji kəşfləri vardır ki, məhz kommunist ideologiyasını tərənnüm edən şerlərdə özünü daha çox göstərir.

Lakin bu da dövrün (və şair-mütəfəkkir, ideoloq həyatının) bir paradoksudur ki, istər 30-cu, istər 40-cı, istərsə də 50-ci illərdə Səməd Vurğun sovet hakimiyyətinin, kommunist ideologiyasının düşməni kimi təqib etmiş, həbslə, sürgünlə hədələmiş, əsərlərində (məsələn, «Aygün»də) sovet gerçəkliyini təhrif edən məqamlar axtarmışlar. Rəsmi münasibətin vaxtaşırı dəyişməsinə, şairin daim hökmdar hüzurunda hesabat verməyə məcbur edilməsinə baxmayaraq Azərbaycan xalqı Səməd Vurğuna (onun həm yaradıcılığına, həm də şəxsiyyətinə) sonsuz məhəbbətini heç zaman gizlətməmişdir. Və nə qədər qərribə olsa da, Azərbaycanda sovet-kommunist ideologiyasının

yayılmasında Səməd Vurğunun poeziyası az qala marksizm- leninizm klassiklərinin əsərləri qədər rol oynamışdır. Çünki xalq öz şair-mütəfəkkirinə inanır, onun hər bir şerindən ilham alırdı... 30-cu, 40-cı, 50-ci illərin inqilabı dəyişikliklər, sovet vətənpərvərliyi, mədəni yüksəliş eyforiyalarının yaranmasında Səməd Vurğun istedadının göstərdiyi tarixi xidməti Azərbaycanda heç bir yazıçı göstərə bilməmişdi, ona görə də iki dəfə SSRİ Dövlət mükafatını almış, iki Lenin ordeni, iki Qırmızı əmək bayrağı ordeni, bir Şərəf nişanı ordeni ilə təltif olunmuş, SSRİ-nin, Azərbaycan SSR- in Ali Sovetinə deputat, Azərbaycan KP MK- ya üzv seçilmişdi, uzun illər Azərbaycan sovet yazıçılarına bilavasitə «komandan»lıq etmişdi.

Səməd Vurğunun böyük yaradıcılığını, tükənməz sənətkar istedadını parlaq şəxsiyyəti tamalayır. Şairi bircə dəfə görmüş sırayı insanlar uzun zaman onu xatırlayır, bu qeyri- adi şəxsiyyətin təsir dairəsindən çıxıb bilmirdilər. İctimai xadimlərə, alimlərə, şairlərə gəldikdə isə onlar dövrün böyük şairi ilə dostluqları, yaxınlıqları ilə nəinki sağlığında, vəfatından sonra da həmişə fəxr etmiş, onun haqqında dünyanın heç bir insanı barəsində söylənməmiş ən gözəl sözləri demişlər. Səməd Vurğunun «oboyaniye-

»si bütün Sovetlər Birliyində duyulur, Azərbaycana, Azərbaycan xalqına şairin əsərləri qədər (bəlkə, ondan da çox!) şöhrət gətirirdi.

O, mənən, ruhən zəngin, əli, qəlbi həmişə açıq, dünyanın gözəlliklərindən zövq almağı bacaran, daxilən möhkəm, cəsarətli bir insan idi. Lakin zaman onu bəzən tərəddüdlərə də vadar edirdi. İlk gənclik illərində yazdığı səmimi sevgi şerlərini bir neçə dəfə «ölən şerlərim» adlandırmış, lakin yenə də vaxtaşırı olaraq bu cür (və gözəl!) şerlər yazmaqdan özünü saxlaya bilməmişdi. Çünki o nə qədər müdrik mütəfəkkir, nə qədər güclü ideoloq olsa da, birinci növbədə məhz şair idi...

Səməd Vurğun yaradıcılığının tarixi əhəmiyyəti özünü onda da göstərir ki, XX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycan poeziyasında böyük bir məktəb – Səməd Vurğun məktəbi formalaşmış inkişaf etmişdir. Böyük şairin ifadə-yazı tərz, intonasiası, ideyaları XX əsrin ikinci yarısında geniş mənəvi-estetik rezonans verdi: Hüseyn Hüseynzadə (Arif), Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Nəriman Həsənzadə, Məmməd Araz kimi görkəmli sənətkarlar Səməd Vurğun ənənələrini özlərinəməxsus şəkildə davam

etdirərək Azərbaycan poeziyasına yeni mövzular, ideya-estetik təmayüllər gətirirdilər.

Azərbaycan xalqının milli müstəqillik uğrunda mübarizə apararaq öz müstəqil dövlətini qurduğu tarixi bir dövrdə Səməd Vurğununu yenidən (və yeni göz-lə!) oxumaq hər bir azərbaycanlı üçün həm əvəzədi-lməz bədii zövq, həm də ideoloji bir tələbatdır.

2005

AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI... VƏ SƏMƏD VURĞUNUN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEALLARI

Milli ideologiya bütün hallarda milli ideallardan doğulur. Və milli ideallar milli ideologiyanın inkişafı, təkmilləşməsi, ictimai şüuru təmərküzləşdirərək real siyasi qüvvəyə çevrilməsi üçün həmişə tükənmez mənbədir.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, azərbaycançılıq ideologiyasının (və fəlsəfəsinin!) inkişafında (və həyata keçirilməsində!) müstəsna (tarixi!) xidmətləri olan Heydər Əliyev həmin ideologiyanın (və fəlsəfənin!) yaradıcılarından biri olan Səməd Vurğuna xüsusi qiymət verirdi. Xalq şairinin məşhur misralarını müstəqil Azərbaycan dövlətinin yüksək kürsüsündən özünəməxsus intonasiya ilə (qürur və kövrəkliklə!) deyən ümummilli lider bütün Azərbaycan xalqını həyəcanlandırmışdı...

*El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimdən,
Anam, doğma vətənimdən;
Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan!..*

*
* *

Azərbaycançılıq ideologiyası və ya məfkurəsi Azərbaycan xalqının milli özünüdərkinin (milli şüurunun!) əsas göstəricisi kimi XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində təşəkkül tapsa da, XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində mükəmməl bir mənəvi-siyasi hadisəyə – bütöv bir millətin özünüdərk enerjiyinə çevrilmişdir.

Bizim fikrimizcə, həmin ideologiyanın təşəkkül tapıb formalaşması (mükəmməlləşməsi) tarixini daha aydın təsvir etmək üçün ən azı aşağıdakı üç xronoloji məqam və ya impulsun metafizikasını qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirmək lazım gəlir:

- birincisi ideologiyanın qaynaqlarından ibarətdir ki, buraya Azərbaycan xalqının bütövlükdə formalaşması (və bundan irəli gələn özünüdərk!) tarixi daxildir;

- ikincisi XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində, kifayət qədər mürəkkəb ideoloji axtarışlar, müzakirələr və mübahisələr dövründə azərbaycançılıq ideologiyasının təşəkkülüdür;

- üçüncüsü bütün XX əsr boyu həmin ideologiyanın müxtəlif təzyiqlərə, qadağalara məruz qalsa da unudulmaması, milli ictimai şüurda qorunub saxlanması və nəhayət, XX əsrin sonlarına doğru milli (rəsmi) ideologiyaya çevrilməsidir.

Burada birinci məqam-impuls, əgər belə demək mümkünsə, azərbaycançılıq ideologiyasının tarixinin «tarixəqədərki dövr»üdür. Və həmin «dövr» nəzərdən keçirilməsə, ideologiyanın etnik-ictimai fundamenti, yəni onu doğuran təbii milli ehtiyacın əsasları diqqətdən kənarda qalmış olardı ki, bu da təşəkkül və təkamüllə bağlı bir sıra məsələlərin düzgün həllini çətinləşdirər və ya o qədər də düzgün olmayan (populist!) qənaətlərə gətirib çıxardı.

İkinci məqam-impuls ən azı üç baxımdan əlamətdar olub müvafiq şəkildə aşağıdakı üç suala aydın cavab verməyi tələb edir:

1. Azərbaycançılıq ideologiyası XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində təşəkkül taparkən hansı tarixi

(etnik, ictimai-siyasi, mədəni- mənəvi və s.) qaynaqlara əsaslanmışdır?

2. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində azərbaycançılıq ideologiyası necə bir ictimai-siyasi, intellektual şəraitdə, hansı mübarizələr prosesində təşəkkül tapdı?

3. Nə üçün bu ideologiya, millətin tarixi ideallarına tamamilə uyğun olduğu halda, mövcud təzyiqlərə davam gətirə bilməyib geri çəkilməli oldu?

Bu suallara düzgün cavab vermədən üçüncü məqam-impulsun nəinki metafizikasını, heç «daxili» dialektikasını da aydın dərk etmək mümkün deyil. Çünki təşəkkül tapıb az-çox formalaşdıqdan sonra XX əsrin sonlarına qədər müxtəlif (xüsusilə xaricdən!) təzyiqlərə məruz qalan azərbaycançılıq ideologiyasının taleyinin təməlləri XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində qoyulmuşdu. Və həm uğurlar, həm də qüsurlar (ziddiyyətlər!) həmin dövrdən (təşəkkül dövrünə) gəlirdi.

Hər bir milli (daha doğrusu, ümummilli!) ideologiya xalqın və ya millətin bütün tarixi boyu, tədricən və müxtəlif xarakterli ideya-düşüncə mübarizələri, münaqişələri prosesində (kontekstində!) müəyyənləşir. Ona görə də nə zaman təşəkkül tapıb formalaşma-

sından asılı olmayaraq (əslində, bu da xalqın tarixi taleyindən irəli gələn müəyyən qanunauyğunluğa tabedir), hər bir milli ideologiyanın mənşəyi xalqın və ya millətin tarixinin, yaxud tarixi yaddaşının ən qədim dövrlərinə qədər gedib çıxır.

Azərbaycan xalqının heç bir mübahisəsiz qəbul edilən ilk eposu «Dədə Qorqud»dur. VII-XI əsrlərin əhvali-ruhiyyəsini əks etdirən (XI-XVI əsrlərdə «redaktə» olunan) bu əsərin fəlsəfəsi göstərir ki:

1) Azərbaycan xalqı türk mənşəli (və tipologiyalı) bir xalqdır,

2) türk mənşəli Azərbaycan xalqı müsəlman mücahididir;

3) Azərbaycan türk mücahidləri dünyəvi düşüncə (və həyat) eşqindədirlər.

Bu həqiqətləri Xətib Təbrizi, Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai (daxil olduqları ümumtürk etnik-mədəni kontekstlərilə birlikdə) sübut etdilər ki,

1) azərbaycanlılar türkdür;

2) azərbaycanlılar müsəlmandır;

3) azərbaycanlılar müasir dünyanın övladlarıdır.

Və sonra «Koroğlu» eposu yarandı...

«Koroğlu» da dedi ki, biz a) türkün, b) müsəlmanıq, c) bu dünyada heç kimdən əskik deyilik (ancaq bu sonuncu iddia artıq «metafora» idi).

Hələlik, demək olar ki, heç bir tarixçinin (prof. Y.Yusifovdan başqa) qəbul etmədiyi Aratta dövlətini, hər kəs üçün mübahisəli olan (etnik tərkibi bilinməyən) Manna, Midiya, Albaniya dövlətlərinin etnik tarixini bir qırağa qoysaq və tam bir təvazökarlıqla Atabeylərdən (səlcuqlardan) başlayıb səfəvilərə qədər gəlsək görürük ki,

1) azərbaycanlılar nə ərəb, nə iranlı, nə də iber-qafqazlı deyillər – türkdürlər;

2) nə atəşpərəst, nə iudaist, nə də xristian deyil – müsəlmandırlar;

3) ya dünya hakimiyyəti, ya da dünyada normal hakimiyyətin olması iddiasındadırlar.

Tarix göstərir ki, bu səviyyədə «iddia» ancaq etnosa (onun enerjisinə!) aiddir!..

XVI əsrin sonu XVII əsrin əvvəllərindən etibarən azərbaycanlılar türk dünyasından ayrılırlar... Və tək qalırlar...

Bundan sonra belə bir ziddiyyətli vəziyyət əmələ gəlir:

a) azərbaycanlılar türkdürlər;

b) azərbaycanlılar türk deyillər;

c) azərbaycanlılar həm türkdürlər, həm də türk deyillər...

Və bu cür ziddiyyətin tarixi metodoloji «əsas»ı o oldu ki, azərbaycanlılar müsəlman oldular...

Ümumiyyətlə, türklərin müasir dünyada özlərini nə üçün atəşpərəst, buddist, iudaist, xristian və s. deyil, məhz müsəlman kimi təqdim etmələri heç bir mübahisə törətməsə də, müəyyən suallar doğurur...

Hər şeydən əvvəl ona görə ki, türklər parçalandılar... Və o qədər parçalandılar ki, hətta slavyanlar da, hər hansı ciddi inama sahib olmadıqları (və əlaqəyə girə bildikləri inanclarla həmrəylikləri hesabına!) ümumtürk coğrafiyasına hökm etdilər... O slavyanlar ki, arxalarında xristian mənəvi-ideoloji (və hərbi!) kompleksi dayanmışdı... Onlara (qarşı) nə ərəblər, nə də iranlılar deyil, məhz türklər dayandıqları (və islamın namusunu qoruduqları!) üçün tarix «müsəlman» adını türklərə verdi...

«Onda Səməd Vurğun yoxuydu» (Nəriman Həsənzadə) hələ...

Azərbaycançılıq ideologiyasının ümumi (və bir sıra hallarda deklorativ) mənzərəsi XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində müəyyənlanmışdır.

Önə çıxan ilk mütəfəkkir Əli bəy Hüseynzadə (Turan) oldu... Və o millətin ideoloji fəlsəfəsini elan etdi:

- 1) türkləşmək,
- 2) müsəlmanlaşmaq,
- 3) müasirləşmək (avropalaşmaq).

Niyə?..

Ona görə ki, milli özünəməxsusluğunu, demək olar ki, itirmiş bir millətin (o millətin ki, bunun ona haqqı var idi!) düşünmək imkanı əlindən alınmışdı...

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini Avropa düşüncəsi ilə yanaşı «Dədə Qorqud»dan, «Koroğlu»dan gələn inersiya yaratdı!.. O inersiya ki, türklük, müsəlmanlıq və müasirlik (Avropa) dəyərlərinə tamamilə uyğun idi...

Əli bəy Hüseynzadənin, Əhməd bəy Ağayevin, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin artıq millətin iddiası səviyyəsinə qaldırdıqları ideologiya danılmaz bir hadisə idi... Ancaq suallar da az deyildi...

Sualların ən əsası ondan ibarət idi ki, türk (və müsəlman) dünyasından təcrid olunmuş Azərbaycan ayaq üstə dura biləcək ya yox?

Cavab isə aydın idi: Yox!..

...Bəs milli enerji?..

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdi...

«Hakimiyyət»ə kommunist milli lider Nəriman Nərimanov gəldi. O Nəriman Nərimanov ki, azərbaycançılıq ideologiyasının səmimi bir əsgəri idi.

Ancaq səmimi əsgərlərə qeyri-səmimi komandirlər nəzarət (və hökm!) edirdilər... Hakimiyyəti Viladimir İliç Lenindən bugünə qədər mahiyyəti bilinməyən bir metodla almış İosif Stalin nəzarəti altında olan bütün xalqlar, o cümlədən də türk xalqları üçün hər kəsin qəbul etməli olduğu «tarix» (və tale!) müəyyənləşdirmək qərarına gəldi... Və ömrünün sonuna qədər həmin qərarı necə istəyirdisə o cür həyata keçirdi...

Ancaq azərbaycançılıq ideologiyası hətta Stalinin dövründə də öz təbii (ancaq implissit!) təkamül dövrünü yaşamaqda davam etdi.

«Onda Səməd Vurğun» varıydı «daha» (Nəriman Həsənzadə)!..

Azərbaycançılıq ideologiyası aşağıdakı təkamül mərhələlərindən keçmişdir:

1) XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərindən 30-cu illərinin sonlarına qədər;

2) XX əsrin 40-cı illərinin əvvəllərindən 60-cı illərinin sonlarına qədər;

3) XX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən 80-ci illərinin sonlarına qədər;

XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq Azərbaycan türk dünyasını birləşdirəcək (və kommunist hərəkatının avanqardı olacaq) bir ölkə kimi qəbul edilirdi. Hətta Atatürk Türkiyəsi də Azərbaycanın «ardınca» getməli idi...

30-cu illərin əvvəllərindən Türkiyə (və Atatürk!) bundan imtina etdi...

Azərbaycançılıq ideologiyasının ən vacib tərkib hissələrindən biri olan «türkləşməyə» qarşı mübarizə başladı. Elə bir mübarizə ki, millətin adından etnogenezinə qədər əhatə etdi.

Ancaq nəinki XX əsrin əvvəllərində, hətta həmin əsrin 20-ci illərində yetişmiş ziyalılar (Mirzə Cəlildən Seyid Hüseynə, Hüseyn Cavidə Səməd Vurğuna qədər) bildirdilər ki, azərbaycanlılar türkdürlər. Və onların türkləşməyə ehtiyacları yoxdur...

Müsəlmanlığa (ümumən dinə) qarşı mübarizə isə bundan daha qabaq başlamışdı.

Yalnız müasirlik qalırdı... Bu isə kommunist (sovet!) ideologiyası tərkibində mümkün idi ki, onun da dili rus dili olmalı, vətən deyəndə yalnız degenerat Sovetlər Birliyi nəzərdə tutulmalı idi.

Bu isə siyasi konyuktur idi ki, Azərbaycanda nəinki fəlsəfə, heç ideologiya səviyyəsinə qalxmadı...

Elə bu zaman II Dünya müharibəsi başladı... Sovet ordusu İrana girdi... Və Azərbaycan (bütöv Azərbaycan!) vətənpərvərliyi milli ictimai şüura elə bir təsir göstərdi ki, bugünə qədər qarşısını almaq mümkün deyil. Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Mirzə İbrahimov (və Əziz Əliyev) kimi milli tarixi şəxsiyyətlərin o illərdə gördükləri işlər həm də (və əsasən) ideoloji iş idi ki, onu daha çox azərbaycançılıq adlandırmaq olar.

Təəssüf ki, o zaman Azərbaycanın Şimalı ilə Cənubunu birləşdirmək mümkün olmadı... Ancaq Dünya (və Tarix) bir daha şahid oldu ki, Azərbaycan bir yox, iki hissədən ibarətdir. Və bu hissiyyat azərbaycançılıq ideologiyasının nəinki potensialına, hətta «aktiv»inə daxil olmalı idi. Və oldu!..

Stalinin ölümündən sonra başlayan yeniləşmə («istiləşmə») tarixi azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülünə elə bir ciddi imkanlar açmasa da, 60-cı illərin sonu 70-ci illərin əvvəllərindən etibarən həmin ideologiya Azərbaycan ziyalılarının özünü təsdiq şüuruna (mənafeviyyətinə!) çevrildi ki, onların da önündə respublikanın başçısı Heydər Əliyev gedirdi.

O Heydər Əliyev ki, sadəcə olaraq millətin içərisindən çıxmamışdı, onun ruhundan (və intellektindən!) doğulmuşdu. Və o Heydər Əliyev ki, tarix (tale!) ona millətin idealları önündə getmək imkanı (və səlahiyyəti) vermişdi.

Heydər Əliyev millətin (və milli şüurun) yatmış hüceyrələrini hərəkətə gətirdi. Sovetlər Birliyinin «ucqar»ı (Nəriman Nərimanov) olmuş bir respublikanı ölkəyə (və Vətənə!) çevirdi. Yazıçını, bəstəkarı, müğənnini, rəssamı, idmançını, mühəndisi, kənd təsərrüfatı işçisini, ümumən hər kəsi (hər bir azərbaycanlı!) ruhlandırdı. Və hamını (hətta tarixi!) oyadıb ölkəni vahid bir orqanizm halına gətirdi ki, bu, azərbaycançılıq ideologiyasının təntənəsi demək idi.

Elə bir təntənə ki, onun ardınca milli müstəqilliyin gəlməsi tamamilə təbii idi...

*
* *

Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli dövlət quruculuğu siyasətində ən mühüm prinsiplərdən biri də Azərbaycan xalqının milli mənəvi- ideoloji irsini canlandırmaq, tarixi təfəkkürünü bərpa etmək, ictimai-fəlsəfi yaddaşı təzələməklə möhkəm (və möhtəşəm)

fundament üzərində yüksəltmək idi. Və ümummilli lider dəfələrlə göstərmişdi ki, milli mənəvi-ideoloji irsin, tarixi təfəkkürün, ictimai-fəlsəfi yaddaşın bir fenomen idə Səməd Vurğun yaradıcılığıdır. Bu, yalnız bədii yaradıcılıq və ya ədəbi-estetik hadisə deyil, bütöv bir dünyagörüşü, milli ideologiya və ya fəlsəfənin tarixi təzahürüdür ki, bir xalq (millət!) səviyyəsində onu unutmaq, yaxud ona laqeyd yanaşmaq, neovulqar iddialarla «sovet şairidir», «kommunizmin tərənnümçüsüdür» deyib üzərindən keçmək qəbahət olardı.

Azərbaycan poeziyasında azərbaycançılıq ideallarının (və ideologiyasının) ilk dəfə bütün genişliyi, dərinliyi (və məhsuldarlığı!) ilə təzahür etdiyi kontekst ilk xalq şairi Səməd Vurğunun yaradıcılığıdır. Və məlum olduğu kimi, «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində «sovet epoxası» deyilən dövrün böyük poeziyasını yarananların siyahısında Səməd Vurğunun adı xüsusi ehtiramla çəkilir. O, Vətənin və poeziyanın yaddaşında təkrarsız poetik şəxsiyyət, milli və beynəlmiləl ictimai xadim, elm və sənət təşkilatçısı, qeyri-adi şair, dramaturq, mütərcim və mütəfəkkir kimi yaşayır» (Yaşar Qarayev).

Səməd Vurğun dünya miqyaslı bir şair idi; belə ki, «bütün dünya bu poeziyada öz əksini tapırdı. Lakin

dünyanın da mərkəzi bu poeziyada – Azərbaycan idi» (Yaşar Qarayev).

Və «tamlığa, sonsuzluğa o, yalnız ömür adlı zamanda yox, həmdə Azərbaycan adlı məkanda – Vətəndə nail olub» (Yaşar Qarayev).

Səməd Vurğun yaradıcılığa XX əsrin 20-ci illərinin ortalarında başlamışdı... Və Yaşar Qarayev tamamilə doğru olaraq göstərir ki, «Səməd Vurğunun poeziyası da, bioqrafiyası da bilavasitə xalqın tarixinin və taleyinin iradəsidir. Onun gəncliyi müsibətdə, ölüm və qanlı keçmişindən ayrılan və əzablar içində təzədən doğulan ölkənin ilk gəncliyi ilə eyni tarixi dövrə təsadüf edir. Yeni epoxa ictimai-siyasi həyatda aprel çevrilişi ilə, çağdaş milli poeziyada isə Səməd Vurğunla və onun təmsil etdiyi ədəbi nəsillə başlayır».

Şairin ilk şeirlərindən biri «Cavanlara xitab» adlanır. Və həmin şeirində gənc şair öz həmyaşıdlarına bir ağsaqqal ədası ilə müraciət edirdi:

*Mənim düşkün könlüm sizdən eləyir
Bu fərz olan təmənnanı, cavanlar.
Unutmayın bəşər sizdən diləyir
Elm, ədib, həm irfani cavanlar.*

*...İstəsəniz, ölkəmiz abad olar,
Ellərin məhbusları azad olar,
Onda da Vurğunun könlü şad olar,
Verər sizə can qurbanı, cavanlar.*

Bu maarifçi vətənpərvərlik, heç şübhəsiz, siyasi konyukturdan xali deyildi, ancaq nəzərə alsaq ki, gənc Səməd Vurğunun əsas peşəsi müəllimlik idi, onda müraciətin maarifçi-vətənpərvər səmimiyyətinə də şübhə etmək doğru olmazdı.

Ölkəsinin abadlığından, ellərin azadlığından doğulacaq könül şadlığını arzulayan (və bunun üçün canını qurban verməyə hazır olan) gənc şairin pedaqoq sadəlöhlüyü ilə yanaşı ideya-pedaqoji inamını da nəzərə almaq lazımdır.

20-ci illərin ortalarında yazılmış (və Əhməd Cavadə ünvanlanmış) «Göygöl» şeiri komsomolçu və ya kommunist şairin müsavətçi həmkarına vətənin (və dövrün) etnoqrafik (və siyasi) idealları mövqeyindən verdiyi cavab idi.

Və bu, artıq bir şair-pedaqoqun deyil, şair-ideoloqun müraciəti idi. Və gənc Səməd Vurğun siyasi-ideoloji obraz-terminologiya səviyyəsində mübarizəyə qalxmışdı... Elə bir mübarizəyə ki, hətta

təbiət gözəlliyinin şah əsərlərindən biri olan Göygölü də «düşmə»ə qısqanırdı:

*Qucağında bir vaxt bəslədi sizi,
Görmədi sizləri vəfalı Göygöl.
Nişan vermə ona ayı, ulduzu,
Artıq unutmuş o xəyalı Göygöl.*

*...Neçə illər bundan qabaqkı çağı,
O solğun bağçanı, o viran bağı
Xatırlamazmısan, ey «böyük dahi»?
Yaşarmı sizinlə səfalı Göygöl?..*

*...Gözəlliyi bəlli, məşhuri- cahan,
Qismət olmaz bir də sizlərə inan.
Sizlərə çəkilən o dağa dərman
Verməyəcək, gəzsən mahalı Göygöl.*

Həm 20-ci, həm də 30-cu illərdə Səməd Vurğunun azərbaycançılıq (vətənpərvərlik) idealları (fəlsəfəsi!) özünü ən çox Vətənin (Azərbaycanın) coğrafiyasının bütün genişliyi, eyni zamanda konkretliyi ilə təqdim, təsvir və tərənnümündə özünü göstərir:

*Dağlarından qopar havalı yellər,
Ah, o sərin yellər, səfalı yellər;
Dağıdıb huşumu divanə eylər,
Vüsalın hər kəsə səadət, Şuşa!
(«Şuşa»).*

Yaxud:

*Bu yerin dağları hər gün bəzənər,
Bəzənər, sanki xəyalımla tanış;
Nə qədər fitri gözəl bir yaranış
Ki, dəyişməm onu heç bir gözələ.
(«Şəki»).*

Yaxud da:

*Yenə gördüm səni, Dilcan dərəsi,
Yadıma çox köhnə zamanlar gəlir.
Ömür dedikləri bir karvan yolu,
Nə canlar gedərək nə canlar gələr.*

Anasını uşaqlıqdan itirmiş gənc bir istedadın (şairin!) Vətənə «Ana» deməsinin ən vulqar (sosioloji!) mənası da, yəqin ki, ən ideoloji (siyasi!) məzmunundan daha səmimidir...

*Ey vətən! Ey ana! Açıldı yolum,
Ümidim sənəmi, qurbanın olum?*

*Nədəndir demədin heç mənə:- «Oğlum,
Dolandın nerələr, de hankı yerlər?*

- deyə ana vətənə müraciət edən şair bəzən Vətənin
hüdudlarını Qafqazdan Altaylara qədər genişləndirir:

*Bir qəlb ki, çalxanar, hər zaman coşar,
Tufanlar keçirən dəriyaya bənzər.
Qafqazda çırpınar, Altaya qoşar,
Dağlardan atılan bir yaya bənzər.*

*Of!..Bu yerlər yazıq ruhuma dardır,
Kəsilmiş yollarım dumanıdır, qardır.
Vaxta ki, bu hüdud, bu sərhəd vardır,
Ömür dedikləri rüyaya bənzər.*

*Sən, ey mərhəmətsiz, duyğusuz casus!
Ey sərvət dünyası, sən sürün, sən sus!..
Bəşər qardaşlığı tərək etmiş, əfsus!
Hər əməl dumanlı xülyaya bənzər...*

Burda osmançılıq idyeası (və fəlsəfəsi) yoxdur-
mu?.. Və bunun bir xülya olduğuna işarə yoxdurmu?..
Hər ikisi var!..

Səməd Vurğunun 20-ci illərdə qələmə alınıb
Qafqaza (Qafqaz vətənpərvərliyinə) həsr olunmuş bir
neçə şeiri var ki, onlardan birində etnoqrafik-intim
(psixoloji) rənglər daha tündür:

*Bilməm nə xəyal ilə oyandım yenə erkən,-
Bir quş ki uça düzlərə, səhralara azad,
Axşamları öz yurduna həsrətlə dönərkən
Çırpınmağa başlar yenə ruhumdakı fəryad.*

*Qafqaz! O xəyal şəhəri rüyama gələrkən
Bir səs mənə qalx, qalx deyə qəmlərdə gülümsər.
Yalnız quzu madər deyə ağlar və mələrkən
Bir pəncə əzər qəhr ilə vicdanımı yeksər.*

*Əlbət, mənə təqib edəcəklər ki, bu fəryad
Bədbinlərə məxsus, bizi şad etməyəcəkdir.
Ehvah ki, min pəncədən olsam da həp azad,
Məndən o vətən zövqü uzaq getməyəcəkdir.*

Yada salaq ki, bu şeiri yazanda Səməd Vurğun
hələ «Qafqazın ağ saçlı qartalı» deyildi, çox gənc
idi...

20-ci illərin sonunda yazdığı başqa bir şeirində şair
deyir:

...O yerdə ki günəş gülər, dəniz gülər, göy gülər;
 O yerdə ki sarı bülbül yaz gününü qarşılar;
 O yerdə ki quşlar oxur sölənilən türkülər
 Andırır ki, o torpağın zəngin təbiəti var.
 Axsamları, səhərləri çox xoş olur... O diyar
 Hər könülə ilham verər, hər yolçunu saxlayar.
 O, Qafqazdır ki, şairlər vurulmuşdur nazına,
 Könül oynar ixtiyarsız təbiətin sazına...
 ...Köçəridir xalqımızın çox hissəsi əzəldən,
 Nə söylədimsə doğrudur, yaratmadım bunu mən.
 Günəş azca qızan kimi çəkilərdik bağlara,
 Dağlar bizə mehribandır, sığınaraq dağlara
 Üç ay yayı keçirərək göy yaylaqlar başında
 Yurd salırıq o yerlərin torpağında, daşında...

Bu sözləri (Vətəni haqqındakı məlumatı!) şair Moskvada bir konsert axşamı onun kim olduğunu öyrənmək istəyən «bütün varlığı ilə gümrə, qayğısız, səmimi bir qız» deyir. Və onu təəccübləndirir...

Şair 30-cu illərdə qələmə aldığı «Qafqaz» şeirində yazır:

*Uçurur fikrimi boşluqlara, bax,
 Göyü xəncər kimi dümdüz yararaq
 Uzanan dik qayalar, silsilələr;
 Qara yellər ona dörd yandan əsər,*

*Ağ buludlar onu bərk-bərk sarmış...
 Dəli Qafqaz! O, baharsız bir qış
 Deyə təsvir olunarmış hərdən...
 Torpaq olmuş o keçən günlərdən
 Sadə izlər görürəm daşlarda,
 Ağ dumanlar ağarır qaşlarda...
 Hələ dağlar, uçurumlar, dərələr,
 O gözəlliklə gülən mənzərələr
 Saxlayır yolçunu yoldan gecələr,
 Sayrışır göydəki ulduzlu səhər...*

Burada şeirin (və şairin!) səviyyəsi vaxtilə Qafqazı tərənnüm etmiş dahi Puşkini (və Lermontovu) keçir!.. Niyə?.. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, Qafqazın (yalnız Qafqazınmı?) sahibi danışır...

*

* *

1935-ci ildə Səməd Vurğun məşhur «Azərbaycan» şeirini qələmə aldı!..

«Bir metafora kimi Azərbaycan o illərdə ən iri, ən möhtəşəm bədii əksini bu şeirdə tapmışdır. «Ayrı-larmı könül candan, Azərbaycan, Azərbaycan» – dillər əzbəri bir beyt bu gün də Vətənə məhəbbət etirafının riyazi düsturu olaraq qalır – «Könül» və «can» bəra-

bərdir. «Vurğun və Azərbaycan» – milli bədii fikirdə son yüzilin ən klassik poeziya tənliyi ilə, şeirdə «Vurğun arifmetikası» isə belə idi! Və həmin tənliyin ən klassik həllini də öz poeziyasında Vurğun özü vermişdi» (Yaşar Qarayev).

Həmin «həll»in əsas məzmunu, mündərəcəsi nədən ibarət idi?..

«Könül və can kimi Vurğun və Azərbaycan da bir-birindən ayrılmaz idi: «Ayrılarımı könül candan?» – bu, kiməsə, yaxud nəyəsə yönələn ritorik sual deyil, şeirlə vətən arasında «elani-eşq» və «əhdi-peyman» idi. Təsadüfi deyil ki, bir bədii metafora kimi Azərbaycan Vurğuna qədər hələ heç bir şeirdə bu qədər bütöv, bu qədər tam olmamışdı. Heç nə bu rəmzi əbədi vəhdəti parçalamağa qadir deyildi» (Yaşar Qarayev).

Bu şeir ilahi bir istedadın (ruhun!) təzahürü idi... Və Səməd Vurğunun bu şeiri olmasaydı, onun yaradıcılığını, bəlkə də, şübhə altına almaq olardı...

Ancaq inanıram ki, «Azərbaycan şeirini axıracan oxumuş (və dərk etmiş!) bir əhli-bəşər Səməd vurğunun vətənpərvərliyinə (və azərbaycançılıq fəlsəfəsinə!) şübhə eləsin.

Azərbaycan dilinin (türkcəsinin) tarixən (və təbii olaraq!) müəyyənləşmiş öz leksik- semantik sistemi var... Mən hamının ixtiyari şəkildə dərhal anlayacağı və ya anladığını güman edəcəyi olduqca «neytral» bir anlayışdan – sadəcə lüğət tərkibindən danışmaq istəmirəm, söhbət leksik semantikadan (hətta imkan daxilində onun sistemindən) gedəcəkdir.

Keçən yüzilliyin 30-cu illərində – müasir Azərbaycan ədəbi dilinin leksik normalarının qərarlaşdığı bir dövrdə meydana çıxmış «Azərbaycan» şeirinin lüğət tərkibi, mənim fikrimcə, həm dövrün müəyyənləşməkdə olan leksik norma axtarıcılığı tendensiyalarının mənzərəsini əks etdirmək, həm də həmin normalaşma prosesinə təsir göstərmək baxımından tarixi maraq doğurmaya bilməz. «Azərbaycan» şeirinin müəllifi (və XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində formalaşmış azərbaycançılıq məfkurəsinin sovet dövründəki davamçısı!) Səməd Vurğunun 20-ci illərdən başlayıb 50-ci illərdə bitən «söz zövqü»nün obyektivliyinə də, yəqin ki, heç kimin şübhəsi ola bilməz.

Ona görə də «Azərbaycan» şeirinin leksikasını bütün sosial- semantik canlılığı ilə yalnız müəllifin (Səməd Vurğunun!) deyil, bütövlükdə Azərbaycan ədəbi dilinin leksik normativliyinin göstəricisi saymaqda yüz il

sonra belə məni qınayacaq bir dil (və fikir!) tarixçisi meydana çıxacaqsa, ona minnətdar olardım.

Təxmini hesablamalarıma görə, «Azərbaycan» şeirində 200-dən artıq söz işlənir. Elə sözlər də var ki, təkrarlanır (bu da 350-yə qədər edir)... Təkrarları nəzərə almasaq həmin 200-dən artıq sözün təxminən 75%-i türk, 15%-i fars, 10%-i isə ərəb mənşəlidir. Ancaq nə fars, nə ərəb mənşəli sözlərdən, demək olar ki, heç biri bugünkü Azərbaycan ədəbi dili üçün yad və ya qeyri-normativ deyil. Yalnız «bəhr» (dəniz) sözünə etiraz etmək olar ki, bu da o qədər ekzopoetik kontekstdə təqdim edilir ki, leksik normativliyin keçən əsrin 30-cu illərində pozulduğu bugün ağıla gəlmir:

*Bir tərəfin bəhri-Xəzər,
Yaşılbaş sonalar gəzər...*

Və nə keçən yüzilliyin 30- cu illərinə qədər, nə də keçən yüzilliyin 30- cu illərindən sonra Azərbaycan şeirində yəqin ki, bu qədər bir- birindən fərqli coğrafiyanı əhatə edən yer adı işlənməmişdir: Araz (lar), Azərbaycan, Xəzər, Muğan, Eldar, Astara, Lənkəran, Afrika, Hindistan, Qazax, Kəpəz dağı, Göygöl, Qarabağ, Bakı. Və Qoca Şərq.

Cəmisi üç şəxs adı işlənir... Xan (Şuşinski) və ümumi şəkildə: nizamilər, füzulilər.

Vətən sözünə cəmisi 3 dəfə təsadüf olunur, ancaq bu anlayışı bilavasitə ifadə edən yurd, yuva, məskən, el, gün, oba, bu yerlər, yaxud dolayısı ilə həmin mənanı verən bu dağlar, durna gözlü bulaqlar, ana (sən bir ana), bu düzlər, ala gözlü gündüzlər, sıra dağlar, gen dərələr, ürək açan mənzərələr, oylağın, aranın, yaylağın, dağların, səngər, göy yaylaqlar, çinarlar kölgəsi, günəş ölkəsi, beşik, günəşin qucağı, şeyr, sənət ocağı, hər dağ, dərə, sahillər... və (Qoca Şərqin) qapısı kimi söz və ifadələr bir şeirə sığmayacaq qədərdir.

Və bu, sadəcə, dövrün şairə diqtəsi yox (əgər belə olsaydı analogi nümunələrə də təsadüf edərdik), daha çox Şairin dövrə diqtəsidir ki, sonralar nə qədər populyarlaşdığını müşahidə etmək o qədər də çətin deyil.

Səməd Vurğun «Azərbaycan» şeirində Vətəni az qala illərlə görmədiyi anasını tapmış bir uşaq emosiyası (və ehtirası!) ilə sevməyin leksikonunu, frazeologiyasını, hətta leksiko- sintaksisini təqdim edir... Və hamının dilinin əzbəri olan el bilir ki, sən mənimsən kimi kifayət qədər sadələvh bir ifadənin poetizmə çevrilməsi də həmin sevginin nə qədər

dərindən gəlməsinin ifadəsidir. Vətənə «ana» deyən maarifçi mütəfəkkirlərin (məsələn, Abbas Səhhətın) hisslərini, duyğularını siyasi- ideoloji bir səviyyəyə qaldıra-qaldıra sələflərinin səmimiyyətinə heç bir xələl gətirməyən Səməd Vurğun daha irəli gedərək həm Vətəni dəqiqləşdirir, konkretləşdirir, yəni «Azərbaycan! Azərbaycan!..» deyir, həm də ona «anam!» deyir:

*...Anam, doğma vətənimdən!
Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan!*

Ancaq Abbas Səhhətdən, ümumən sələflərindən fərqli olaraq Səməd Vurğunun poetik leksikonunda Vətən həm də tarixi faciə predmetidir:

*...Bilinməyir yaşın sənin,
Nələr çəkmiş başın sənin.*

Yaxud:

*Düşdün uğursuz dillərə,
Nəhs aylara, nəhs illərə...*

Və böyük Şair Vətənin başqa bir tarixi faciəsinə də dərk etməyə bilməzdi... Ancaq bu faciə Vətənin (və Şairin) imtina edə bilməyəcəyi konyuktur olduğu qədər də qaçılmaz bir «tərcümei-hal» idi:

*Gözəl vətən! O gün ki sən
Al bayraqlı bir səhərdən
İlham aldın, yarandım mən...*

«Azərbaycan» şeirində Şairin səmimiliyini təmin edən ən mühüm göstəricilərdən biri, övladın Vətənə, yəni mən in sən ə müraciətidir. Olduqca çoxlu, bütöv bir poetik sistem təşkil edən qrammatik faktları nəzərə almasaq, şeirdə mən əvəzliyi altı, sən əvəzliyi isə on iki dəfə işlənir. Buraya mən in davamı olan (və ümumən xalqı bildirən) biz əvəzliyinin də altı dəfə işləndiyini nəzərə alsaq, məlum olar ki, şeirdə polemika və ya mükəlimə, yaxud da Səməd Vurğun üslubu üçün səciyyəvi olan müraciət-tribunluq intonasiyası «Azərbaycan»ın leksikasını da müəyyən edir.

Vətən, şair, nəsil, məskən, tərəf, insan, zülüm, məna, sakit, rəng, azad, bahar, dost, və s. kimi ərəb, fars mənşəli normativ sözlərlə yanaşı Şair müəyyən

qədər etnoqrafik məzmun- təəssüratlı elə sözlər işlədik, o dövrdə ilk baxışda onların ərəb və ya fars mənşəli sözlər qədər normativ olduğuna inanmaq çətindir; məsələn: sınamaq, dən (saclarıma dən düşəndə), qınamaq, dolaşmaq (xəyalım dolaşar gəzər), keçmək (keç bu dağdan, bu arandan), yaranışdan (bir səngərdir yaranışdan), acqarına, qan-tər, ocaq (şeyr-sənət ocağısan) və s.

Yüzdillər boyu Azərbaycan ədəbi dilində işlə-nən, xüsusi ədəbi nüfuz qazanan ərəb, fars mənşəli sözlərlə yanaşı bu cür milli etnoqrafik leksikanın ədəbiləşdirilməsi, onlara normativ status verilməsi Səməd Vurğunun (və dövrün!) hünəri idi ki, çox keçmədən müasir Azərbaycan dili lüğət tərkibinin tipologiyasına, xarakterinə çevrildi.

Şeyrin dilində ərəb və ya fars mənşəli sözlər türk mənşəli şəkilçilərlə, bir növ, yarımmilliləşdirilir: gəncleşmək, havalanmaq, nazlanmaq və s.

Şair mövcud, ənənəvi frazeoloji vahidləri işlətməkdən daha çox öz (üslubi) frazeologiyasını yaratmağa çalışır: ayrılıq məndən düşəndə; boğar aylar, illər məni; düşdün uğursuz dillərə; xəyalım dolaşar gəzər; mənzil uzaq, ömür yarı; zülm əlindən qurtulmuşlar; hər üzümədən bir şirə çək; doyunca iç bu

bahardan; alqış günəş ölkəsinə; aşiq deyər sərin-sərin; günəşin qucağı; deyilən söz yadigardır; sahillərə sinə gərək və s.

Üslub fərdiliyi (və yeniliyi) ümumən Azərbaycan şeiri üçün səciyyəvi olan bədii təyinlərdə (epitetlərdə) də hiss edilir: durna gözlü bulaqlar, nəhs aylar, nəhs illər, alagözlü gündüzlər, dilbər gəlin, xallı xalça, səhərlərin ülkər gözü, al bayraqlı bir səhər və s.

Və şeyrin dilində, əgər belə demək mümkünsə, sel kimi bol- bol işıq gətirən, onu məzmunca nurlandıran çoxlu təntənəli (ancaq səmimi!) sözlər, ifadələr var ki, onları bu bolluqda, bu səmimilikdə yalnız Səməd Vurğun işlədə bilərdi: gündüz, ağ üz, ürək açan mənzərə, dümağ qar, rəng-rəng, pambığımız çi-çək-çiçək, səhər-səhər, günəş, çıraq- çıraq, ışıqlanmaq, səhərlər, Şərq və s.

«Azərbaycan» şeyrinin leksik- semantik sisteminə etnoqrafiklik nə qədər güclü olsa da, o, mahiyyəti etibarilə, siyasi- ideoloji məzmunlu əsərdir. Və həmin siyasi- ideoloji məzmunun öz leksikonu olmaqla yanaşı mətndəki az qala hər sözdə, ifadədə təəssüratı mövcuddur. «El bilir ki, sən mənimsən» misrasından başlamış «Qoca Şərqin qapısısan!» misrasına qədər hər sözdə siyasi- ideoloji mənə əks olunur:

Azərbaycan, (sakit axan) arazlar, Vətən, (böyük bir) keçmişin (vardır), (uğursuz) dillər, (nəsillərdən-nəsillərə keçən bir) şöhrət, səngər, azad, bizim Bakı və s.

Səməd Vurğunun «Azərbaycan» şeiri ümumən Azərbaycan şeirinə (və dilinə!) xüsusiən leksik-semantik sistemi ilə dərhal, heç bir mübahisəsiz ənənəyə çevrilən elə bir yenilik gətirdi ki, neçə on illərdir diqqəti cəlb edən söz, ifadə yeniliyi axtarırlar. Səməd Vurğun miqyasından, demək olar ki, kənara çıxmır.

Çıxsada bu səviyyəyə yüksəlmiş...

Səməd Vurğunun azərbaycançılıq (hətta demək olar ki, müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyi) idealları Azərbaycan tarixində ziddiyyətli rol oynamış respublika rəhbəri Mir Cəfər Bağirova həsr etdiyi şeir-poemasında də kifayət qədər aydın ifadə olunmuşdur:

*...Mənim də sevdiyim bu əziz vətən
İlhamlar alacaq gələcəyindən.
Açacaq ağzını qalın kitablar,
Bu ölməz insanlar, bu inqilablar
Bir- bir görünəcək gözlərimizə,
Salamlar verəcək gələcək bizə.*

*Elçilər gələcək Misirdən, Şamdan,
Günəşli gündüzdən, aylı axşamdan.
Daşacaq Bakıda insanın sayı,
Şuralar Şərqi'nin ilk qurultayı
Burda başlanacaq!. O gün ixtiyar
Bir mədən işçisi alnında vüqar,
Başının üstündə bir qızıl bayraq
Türkcə salam verib iclas açacaq...*

Doğrudur, Tarix mütəfəkkir şairin düşündüyü və ya inandığının əksinə olaraq, uzun illər ölkəyə rəhbərlik etmiş, hər kəsin çəkindişi birinci şəxs Mir Cəfər Bağirovu milli lider səviyyəsinə qaldırmadı, ancaq Azərbaycan, həqiqətən, dünyanın hər yerindən elçilər gələn müstəqil bir dövlətə çevrildi. Və Azərbaycan xalqı onun ruhundan doğulmuş Heydər Əliyevin şəxsinde öz ümummilli liderini yetişdirdi.

Bugün Səməd Vurğunun azərbaycançılıq idealları səviyyəsini belə ötüb keçmiş bir Azərbaycan var, ancaq, təəssüf ki, onun dastanını Səməd Vurğun səviyyəsində yaratmalı olan bir şair- mütəfəkkir hələ ki meydana çıxmamışdır.

Şairin azərbaycançılıq ideallarının (və nəticə etibarilə, ideologiyasının) bir mühüm faktı da 30-cu illərin ortalarından başlayan bütöv Azərbaycan ide-

yasıdır ki, bunun ilk təzahürlərindən biri «Təbriz gözəlində» yazdığı şeirdir:

*Çox da fikir vermə danışıklara,
Bilirəm, ürəyin mənə bağlıdır...
Nədir o başına örtüyün qara?
Bizim ki eşqimiz bir el nağlıdır.*

*...Nədir bu həsrətin adı, ünvanı?
Baisin evində işıq yanmasın!..
Ah, Araz, ah Araz, vədimiz hanı?!
Bir ürək ikiyə parçalanmasın!..*

*...Gözlərin dolmasın!.. Dayan bir az da!
Qəlbin də, sevgin də, dərdin də haqdır!..
Azadlıq bayrağı güllü bir yazda
Təbrizin üstündə parlayacaqdır!*

Bundan sonra (hələ sovet qoşunları İrana girməmiş) yazdığı başqa bir şeirində deyirdi:

*Axma, Araz! Dayan, Araz!
İnsaf eylə bizə bir az...
Bir ürəyi iki yerə
Cəllad kimi bölmək olmaz!*

*Azəridir mənim adım,
Bağlansa da qol- qanadım,
Dünya bilir şöhrətimi,-
Mən ki bir qul yaranmadım...*

*...Təbriz oğlu, Təbriz qızı!
Yadlar yedi haqqınızı.
Bir üsyanla doğacaqdır
Azadlığın dan yıldızı!..*

Azərbaycançılıq ideallarının (və ideologiyasının) həmişə çox mühüm tərkib hissəsi olmuş bütöv Azərbaycan məfkurəsi XX əsrin ortalarından sonra həm Şimalda, həm də Cənubda böyük vüsət aldı.

Müharibədən sonra (artıq sovet qoşunları İrandan çıxmış, milli Azərbaycan hökuməti süqut etmişdi) şair məşhur «Yandırılan kitablar»-ını yazır...

*Cəllad! Sənin qalaq-qalaq yandırdığın kitablar
Mən kamalın şöhrətidir, mən ürəyin arzusu...
Biz köçürük bu dünyadan, onlar qalır yadigar,
Hər vərəqə nəqş olunmuş neçə insan duyğusu;
Mən kamalın şöhrətidir, mən ürəyin arzusu...*

...Söylə, sənmi xor baxırsan mənim şeir dilimə?
Qoca Şərqin şöhrətidir Füzulinin qəzəli!
Sənmi «türkəxər» deyirsən ulusuma, elimə?
Dahilərə süd vermişdir Azərbaycan gözəli...
Qoca Şərqin şöhrətidir Füzulinin qəzəli!

...Əzəl başdan düşmənimdir üzü murdar qaranlıq,
Hər torpağın öz eşqi var, hər millətin öz adı.
Kainata dəyişməyəm şöhrətimi bir anlıq,
Mənəm Odlar ölkəsinin günəş donlu övladı!..
Hər torpağın öz eşqi var, hər millətin öz adı!
Və şair qəzəbini cilovlaya bilmir:
Bir varaqla tarixləri, utan mənim qarşımda,
Anam Tomris kəsmədimi Keyxosrovun başını?
Koroğlunun, Səttarxanın çələngi var başımda,
Nəsillərim qoymayacaq daş üstündə daşını...
Anam Tomris kəsmədimi Keyxosrovun başını?

Və bir müddət sonra şair «Körpünün həsrəti»ni
qələmə alır...

Kim bilir, kim bilir nə vaxtdan bəri
Bir insan keçməyir bu daş körpüdən.
Elə bil yol çəkir onun gözləri,
Fəqət nə gələn var, nə də bir gedən...

*
* *

Şair 30- cu illərin ortalarında – Azərbaycan tarixinin olduqca mürəkkəb, ictimai-siyasi baxımdan ziddiyyətli bir dövründə «Vaqif» dramını qələmə aldı.

«Səməd Vurğunun adı, şəxsiyyəti, milli, poetik «mən»i ilə ən çox bağlı əsər «Vaqif»dir (Yaşar Qarayev).

Hələ «Vaqif» dramından bir-iki il əvvəl «Şairin ölümü» şeirini yazmışdı...

İran ordusunu yeridəndə sən
Dedin ki, yadlara keçməsin vətən!
Dedin, sərcəşmələr, dağlar bizimdir,
Almalı, armudlu bağlar bizimdir.
Dedin ki, türk dili, türk şeiri gərək
Böyük bir ölkəyə qanad gərəkək
Üfüdən üfudə çapsın atını...

Dünya ədəbiyyatı tarixində Molla Pənah Vaqiflə Səməd Vurğun kimi müxtəlif epoxalarda yaşayıb ruhən, poetexnologiya etibarilə bir-birinə bu qədər sıx bağlı olan iki böyük şair təsəvvür etmək, yəqin ki, çox çətindir. XVIII əsr Azərbaycan poeziyasında yeni üslub-məktəb yaratmış, şeirin predmetini, ümumən

gözəlliğini göylərdən yerə endirmiş sənətkarın yaradıcılıq şəxsiyyətində nə hikmət vardı ki, XX əsrin milli sosialist (kommunist!) şair- mütəfəkkirini məftun etmişdi?

Səbəb yalnız o idi ki, Səməd Vurğun da Vaqifin doğulduğu, sözün geniş mənasında təhsil alıb dünyagörüşünün formalaşdığı, böyük söz sənətkarı kimi püxtələşdiyi mahalda, etnoqrafik (hətta, belə demək mümkünsə, etnopoetik!) məkanda dünyaya gəlmişdi?.. Əlbəttə, yalnız bu deyildi. Ancaq heç bir şübhə yoxdur ki, bu, çox mühüm, bəlkə də, əsas amil olmuşdur ki, XX əsrin şairi XVIII əsrdəki sələfinə bu qədər inamla, müəyyən məqamlarda təhtəlsüz bir məhəbbətlə istinad etsin.

Xalq, xüsusilə aşiq poeziyasının yaradıcılıq texnologiyalarını, demək olar ki, zədələmədən bir küll halında yazılı ədəbiyyata gətirmiş, onu bir mahalın estetik zövqü miqyasından çıxarıb bütövlükdə Azərbaycan türklərinin klassik bədii təfəkkürü səviyyəsinə yüksəltdirmiş, milli ruhu təzələmiş Vaqif şeirdə yenilik (və millilik!) axtaran Səməd Vurğunu, təbii ki, gənc yaşlarından, özünə ustad- müəllim axtardığı ilk illərdən maraqlandırmış, hətta sehləmişdi. XX əsrin 20- ci illərində, yəni yaradıcılığa başladığı dövrdə

Səməd Vurğun Vaqifi, sadəcə təqlid edirdisə, az sonra – 30- cu illərdə Vaqifə vurğunluq artıq etnoqrafik emosionallığını itirmədən, dərk olunmuş, fəlsəfi-estetik məzmun qazanmış bir münasibət idi ki, bunun tarixi təzahürü bugünə qədər müasir Azərbaycan ədəbiyyatının ən möhtəşəm (və populyar) əsərlərindən biri sayılan «Vaqif» dramı oldu.

Necə ki Vaqif ruhən qidalandığı, pərvəriş tapdığı torpağın miqyasına sığmadı, Səməd Vurğun da o cür öz parlaq istedadını təqdim etmək üçün, tamamilə təbi olaraq, geniş üfüqlər axtardı. Ancaq nə Vaqif, nə də Səməd Vurğun doğulub böyüdükləri mahalın övladlığından heç zaman imtina etmədilər... Yeni yaradıcılıq üçün həmişə zəruri olan yeniliyi, özünəməxsusluğu o yerdə aradırlar ki, milli bədii təfəkkür etnoqrafik yaddaşını (Vətəni!) itirməsin.

«Səməd Vurğunun, nə qədər milli olsa da, sosialist (kommunist) bir şairin, yetişməsində Vaqifin axı hansı xüsusi xidmətləri ola bilərdi?» sualı o qədər də yersiz və ya absurd deyil... Azərbaycanda patriarxal həyat tərzinin (və dünyagörüşünün) xeyli təcavüzkarcasına və ya «hövsələsiz» olsa da, tamamilə haqlı olaraq, təqib edildiyi, aradan qaldırılmağa çalışıldığı (və müqavimət göstərənlərin amansızcasına

cəzalandırıldığı) bir dövrdə özünü həmin dövrün şairi elan etmiş Səməd Vurğun «feodal dünyagörüşlü» (həm də yerlisi olan!) XVIII əsr şairini hansı məntiqə (və cəsarətlə!) özünə ustad seçmişdi?... Nə üçün siyasi-ideoloji dedi- qoduların tüğyan eləməsinə bu qədər imkan vermişdi?..

Düşünürəm ki, Səməd Vurğunun Vaqifə, mü-rəkkəb tarixi şəraitə baxmayaraq, bu cür «təhlükəli» bağlılığında, nə isə qaçılmaz, mistik məqamlar da yox deyildi. Hər də «şairlər ordusu səf- səf düzlənsin, yoldaş Mayakovski komandan olsun» desə də Səməd Vurğunun şair ruhunu canlandıran etnoqrafik köklərin təzahürü – «Vaqifin şirin dili» idi. Və o, yeni dövrdə yaşamasına, Azərbaycanda milli intibahın ən böyük nümayəndəsi olmasına baxmayaraq, bizə gəlib çatan əsərlərində bir dəfə də olsun nə «Azərbaycan», nə «Azərbaycan (türk) xalqı», nə də «Azərbaycan (türk) dili» anlayışlarını işlətməmiş şairin adını ana dilinin adı kimi təqdim etməkdən çəkinmirdi. Çünki onun üçün XVIII əsr şairinin xəlqi leksikonu, qrammmatikası, üslubu və milli ruhu əsas idi.

XX əsrin əvvəllərinin müxtəlif üslubda böyük Azərbaycan şair-mütəfəkkirinin hətta 30- cu illərdə də öz mövqeyini bu və ya digər dərəcədə qoruyub

saxlayan, bir sıra hallarda yeni təzahürlərdə meydana çıxan üslubları Səməd Vurğununu bir də ona görə qane etmirdi ki, ona doğma olan Vaqif üslubunu XIX əsrin ortalarından gələn bir axınla, faktiki olaraq, unutturmuşdu. Və bu axın- cəhd mövzulara, ideyalara, qəhrəmanlara qədər təsir göstərmiş, «Azərbaycan sovet poeziyasının banisi»ni «bəş mənim ölkəmin varlığı hanı?» sualını verməyə məcbur eləmişdi.

Səməd Vurğun sovet poeziyasında , ümumən ədəbiyyatında, əgər belə demək mümkünə, Azərbaycan konyukturlarını ən yüksək səviyyədə reallaşdırmış bir sənətkar- ideoloq olmuşdur ki, bu özünü Vaqif yaradıcılığına münasibət məsələsində də göstərir... Heç şübhə etmirəm ki, əgər Səməd Vurğunun Vaqifə elmi təhlilə çətin gələn bu cür intəhasız (artıq qeyd etdik ki, bir sıra məqamlarda mistik!) məhəbbəti olmasaydı, XVIII əsrin böyük şairi sovet dövründə bu qədər rahat qəbul oluna, bu qədər populyarlaşa bilərdi. Məhz Səməd Vurğunun şəxsiyyəti, ideoloji-ədəbi nüfuzu inandırır ki, Molla Pənah Vaqif də Nizami, Füzuli kimi bizim müasirimizdir. Ancaq, allah tərəfi, bu cür «müasirliyə» Vaqifin daha çox haqqı vardı... Hər şeydən əvvəl ona görə ki, o, ana dilində yazmışdı, həm də XX əsrdəki xələflərinin tamamilə

anlayacağı, eyni zamanda ədəbi hadisə olaraq zövq alacağı bir dildə yazmışdı.

Səməd Vurğunun Vəqifə xüsusi önəm verməsi, bir tərəfdən, onun ruhundan doğulması ilə bağlı idisə, digər tərəfdən, ədəbi-estetik ideallarını təsdiq etməsilə əlaqədar idi. Yəni müxtəlif istiqamətlərdən tənqiddə məruz qalan şair sübut etmək istəyir (və demək olar ki, edirdi) ki, onun poetik üslubu kifayət qədər mötəbər köklərə malikdir ki, bunun da birincisi Vəqifin yaradıcılığıdır. Və o da təsadüfi deyildi ki, XX əsr şairini bəyənməyənlər, açıq və ya gizlin tənqid edənlər onun ustasına – XVIII əsr şairinə də hücum etməkdən çəkinmirdilər.

Səməd Vurğun dərinədən bilirdi ki, sovet ədəbiyyatında Vəqifin yeri kifayət qədər paradoksal, ideya-estetik dərk baxımından xeyli dərəcədə ziddiyyətli... Belə ki, bir tərəfdən, bu böyük şairi xalq (zəhmətkeş kütlələr) arasından çıxdığına, «yadelli işğalçılara» qarşı mübarizə apardığına, hətta Rusiya tərəfdarı olduğuna («bəynəlmiləlciliyinə!») görə sovet ideologiyasına qəbul etdirmək o qədər də çətin deyil; digər tərəfdən isə, milli təfəkkürün (və dilin!) hələ XVIII əsrdə meydana çıxmış bu möhtəşəm hadisəsi elə bir mükəmməl yaddaş (və tarix!) təqdim edir ki,

sabah və ya o biri gün sovet ideologiyası hər halda anlayacaq ki, bu təfəkkürün (və dilin) bugünkü daşıyıcılarını assimilyasiya etmək mümkün deyil, ona görə də Vəqifə (və nəticə etibarilə, Səməd Vurğuna!) ideoloji hücumlar qaçılmazdır.

Moskva (və Stalin) bütün əsərlərini farsca yazmış dahi Nizaminin Azərbaycan şairi olduğunu «rəsmi olaraq» təsdiq edəndə əsas məqsəd heç də mənasız mübahisələrə son qoymaq, şairi öz xalqına qaytarmaq deyildi. Sovet ideoloqları bilirdilər ki, Nizami fars dilini bilməyən Azərbaycan türklərində milli yaddaşın oyanmasına çox az təsir edə bilər. Eləcə də dili çətin olan dahi Füzuli... «Dədə Qorqud» eposunu, təbii ki, qadağan etmək lazımdır. Vəqiflə nə edək?..

Patriarxal bir şairi, kiçik bir xanlığın «eşik ağası» miqyasından kənara çıxartmadan gözləyərk. O zaman qədər ki, «novatorluq» axtarırları öz kosmopolit liberallığı ilə nəinki Vəqifi, hətta Səməd Vurğunu da tarixin arxivinə göndərəcəkdir.

Ancaq belə olmadı... Vəqifin (və Səməd Vurğunun!) «şirin dili», bütün maneələrə rəğmən, müasir Azərbaycan ədəbi dilini formalaşdırdı, müasir ədəbiyyatın, elmin, publisistikanın ifadə-ünsiyyət vasitəsinə

çevrildi, tarixin qırılmağa hesablanmış bağları (xronologiyası) bərpa edildi.

Əgər Vaqif yüz ildən çox sürən tərəddüdlərdən, üslub texnologiyası axtarışlarından sonra öz Vurğununu yetişdirməsəydi (və Səməd Vurğun Vaqifi daxilindən gələn romantik bir ehtirasla bu qədər yüksəldib ictimailəşdirməsəydi), görünür, həmin «axtarışlar» bugün də davam edəcəkdə.

Səməd Vurğun Vaqifi nə dərəcədə müasirləşdirdisə, Vaqif də Səməd Vurğunu o səviyyədə tarixiləşdirdi.

*
* *
*

«Azərbaycan xalqının milli- ictimai düşüncə, əxlaq və mənəviyyat, bədii təfəkkür və intellekt ənənəsi XX yüzilin ortalarında öz təkrarsız əksini bu bədii- tarixi fenomendə – Səməd Vurğun poeziyasında tapır. Qanadlı və romantik bir vətəndaşlıq amalına, bədii-estetik və fəlsəfi ideala xidmətdə miqyaslı, global meyarlar və hədudlar onu yalnız böyük sələfləri ilə yox, həm də böyük müasirləri ilə müqayisə edəndə görünür» (Yaşar Qarayev).

Etiraf edək... Azərbaycan sovet poeziyasının üç böyük (və populyar!) hadisəsi olub: Səməd Vurğun Süleyman Rüstəm və Rəsul Rza!

Səməd Vurğun kommunist idi, lakin kommunist olduğundan daha çox azərbaycanlı idi. Və yaradıcılığının (dünyagörüşünün!) təbiətinə və ya xarakterinə dərinəndən varsaq görürük ki, ikisindən birini seçmək məcburiyyətində qalsaydı heç bir tərəddüd etmədən ikincisini – azərbaycanlılığı (və azərbaycançılığı) seçərdi.

1937-ci ildə şair yazırdı: «Son zamanlar mən «Azərbaycan» adlı böyük bir epopeya yazmışam. Burada mənim vətənimin iki min illik tarixinin əsas mərhələləri və ona azadlıq gətirən sovet illəri öz əksini tapmışdır. Bu epopeya bir-biri ilə bağlı olan otuz poemadan ibarətdir. Epopeya Azərbaycan xalqının azadlıq mübarizəsinə böyük partiyamızın göstərdiyi tarixi xidmətlərə həsr edilmiş «Ordenli qəhrəman» poeması ilə qurtarır».

Yaşar Qarayev tamamilə haqlıdır ki, Səməd Vurğunu təhlil edərkən onu hərfi-hərfinə anlamaq heç anlamamağa bərabərdir, ona «məxsus estedadın, poetik təfəkkürün əsl miqyası və möhtəşəmliyi «Dünya» və «Yadıma düşdü» rədifli qoşmalarda yox, məhz

«Zamanın bayraqdarı», «Komsomol poeması», «İstiqbal tərənəsi» tipli böyük bədii strukturlarda axıra qədər gerçəkləşir və sonacan əyani görünür. Həmin əsərləri zamanın tozlu arxivinə verməyə tələsmək lazım deyil. Əksinə, zamanın, günün tozundan yaranan pərdəni, empirik, hərfi qatı onlardan sözlərin və sətirlərin üstündən silmək, daxildən, içdən gələn saflığı özünün təmizlədiyi «təzə» mətni yenidən oxumaq lazımdır, bu gün əcdad Nizamini, Füzulini hakim rəsmi etikətdən təmizləyərək oxuduğumuz kimi!..»

Heç şübhəsiz, Səməd Vurğun sovet şairi idi...

«Təsədüfi deyil ki, məhz sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə, Azərbaycanda ilk sovet poeziyası məktəbi də «Səməd Vurğun məktəbi» kimi formalaşmışdı. Məhz bu məktəbin dərsləri bu gün də milli poeziya təhsilində «ali kurslar»ı təşkil edir. Onu, ümumiyyətlə, klassik sovet şeir məktəbinin ən yaxşı ənənələrindən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyildir. Belə ki, Səməd vurğun hər poemasında, hər pyesində o dövrgü «sovet poeziyasının problemləri»ni həll edirdi, dünya şeir hərəkətinin ən mütərəqqi inqilabi meyillərini təsdiqləyir və aşkarlayırdı. Məhz onun tərənnüm etdiyi humanizm, beynəlmiləçilik və azadlıq ideallarının əsrlərdə və

qitələrdə davam edən yürüşü bu sözü indi də daha və ucadan deməyə haqq verir» (Yaşar Qarayev).

Lakin (və elə ona görə də!) Səməd Vurğunun yaradıcılığını (və dünyagörüşünü) dəyərləndirərək «nə qədər möhtəşəm olsa da sovet şairidir» deyib üzərindən keçmək və ya nəticə çıxarmaq olmaz. Çünki «o, yer kürəsinə sığmırdı, «sovet ideologiyası»na necə sığa bilərdi? Sonsuzluğa, intəhasızlığa sığmırdı; «bolşevik sxolastikaya» necə sığa bilərdi?» (Yaşar Qarayev).

«Bu gün Səməd Vurğun nə dərəcədə müasirdir?» sualına verilən ən mükəmməl elmi- ideoloji cavablardan biri (bəlkə də, birincisi) Yaşar Qarayevə məxsusdur:

«Bu gün müasir, azad, suveren Azərbaycanda milli idealin, ideoloji və mənəvi həyatın bütün sahələrində global siyasətin baş xəttinə çevrildiyi bir dövrdə Vurğun poeziyası (və ziyası! – N.C.) öz tarixi vətəndaşlıq missiyasını bir daha, yenidən təkrar edə bilir. Məhz əxlaq və mənəviyyat saxtallığına, mənəvi ədalətə qarşı bədii mübarizədə həmişə cəngavər və sərkərdə şairin mübariz poeziyası, onun xalqa və Vətənə, ictimai ədalət və humanizm ideallarına romantik və fədakar bir sədaqətlə xidmət edən siqlətli, monumental qəhrəmanları bu gün də müasir ideoloji döyüşlərdə bizimlə bir sırada addımlaya və vuruşa bilirlər».

Dahi şair- mütəfəkkir yazırdı: «Hər insan, hər şeydən əvvəl, özünəməxsus tarixi olan, özünəməxsus tradisiyalar və milli xüsusiyyətlərə sahib olan konkret bir xalqın övlədidir. Sosializm insanı da müəyyən bir xalq tarixinin həyat zəminəsində yetişmiş, inkişaf yolları keçərək özünün bugünkü yüksək vəziyyətinə gəlib çıxmışdır. Müasir ədəbiyyat xalq idrakından, xalq mənaviyyatından danışdığı zaman onun mənəvi keçmişinə böyük bir hörmət və məhəbbətlə yanaşmalı, tariximizin həyat və mübarizə səhifələrini ilham və ürəklə vərəqləməlidir».

Və əlavə edirdi: «Tarixə olub keçmiş şeylər», «çağırılmış bayatılar» kimi baxanlar idrak və zövqü məhdud insanlardır».

Bu mülahizələrin sosialist və ya kommunist şair-mütəfəkkirdən daha çox milli bir şair- mütəfəkkirə məxsus olduğunu inkar etmək çətindir.

Səməd Vurğunun azərbaycançılıq vətənpərvərliyinin, ideologiyasının və fəlsəfəsinin formalaşmasındakı xidmətlərini qiymətləndirmək üçün söz, nəticə etibarilə, yenə də ustad Yaşar Qarayevindir:

«Səməd Vurğun Vətən və poeziya sözlərini həmişə bir yerdə, sinonim kimi işlətməmiş, bir sənətkar və ictimai xadim kimi bu təlimin cəngavər carçısı, əsgəri və

sərkərdəsi olmuşdur. Odu ki, bu gün «Vurğun» sözünün özünü də «Vətən» və «poeziya» sözlərinə qaynayıb qarışmış şəkildə görürük. Onları da bir-birindən ayırmaq qeyri- mümkündür. Nə üçün? Çünki, yenə də şairin öz sualı ilə cavab vermək olar, «Ayrılarımı könül candan!»

2014- 2015

YUSİF... VƏ SƏMƏDOĞLU

«Yusif», hamıya məlum olduğu kimi, «gözəl» deməkdir. Və Yusif Səmədoğlu bu dünyaya gəlişi, dədə-babadan gələn bu adı daşınması ilə onun («Yusif» adının) məzmun-mündərcəsini bir az da gözəlləşdirdi.

Yusif Səmədoğlunu mən ilk dəfə tələbəlik illərimdə Azərbaycan (indiki Bakı) Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində görüşdə görmüşəm... Və yadımda qalatlardan birincisi odur ki, çıxışına «bilirsiniz, mən natiq deyiləm...» sözlərilə başladı, ancaq bütün çıxışı boyu bir dəfə də olsun kəkələmədi. Məclis bitəndə tədbiri aparan dekanımız, professor (və dünya miqyaslı fonetist) Ağamusa Axundov özünə-məxsus intonasiya ilə «Yusif müəllim təvazökarlıq elədi, o, eyni zamanda böyük natiq imiş» dedi. Biz əl çaldıq... Keçən əsrin ya yetmişinci illərinin sonu, ya da səksəninci illərinin əvvəlləri idi... Bir də yadımda o qalıb ki, tələbələrə kiminsə «Vaqif Səmədoğlu sizin üçün kimdir?» sualına təbəssümlə «müasir dövrün ən böyük şairi» cavabını verdi. Sonra isə əlavə elədi: «Xahiş edirəm, özünə də çatdırın»...

İllər keçdi... «Füzulidən Vaqifə qədər» adlı bir məqalə yazmışdım. Və istəyirdim ki, Yusif Səmədoğlunun baş redaktor olduğu «Ulduz» jurnalında çıxsın... Bütün cəhdlərim hədəf getdi. Çünki baş redaktoru tapmaq ümumiyyətlə mümkün deyildi, yerdə qalanlar isə hərəsi öz səviyyəsində «çax-çux»unda idilər...

Nə isə qərara gəlmişdim ki, bu cızma- qaramı Yusif müəllim gərək mütləq oxusun... Çap eləməsə belə... Onun (Səməd Vurğunun oğlunun!) fikri mənim üçün çox əhəmiyyətli idi. Çünki həmin məqalədə o vaxtki ağılcıca Səməd Vurğunun Azərbaycan poeziyası tarixindəki yerini də müəyyənləşdirmişdim: Füzuli – tezis, Vaqif – antitezis, Səməd Vurğun – sintez... İş elə gətirdi ki, mənim passiv mücadiləm davam etdiyi aylarda Yusif müəllim «Ulduz»dan «Azərbaycan»a keçdi. Və nəhayət ki, bu keçid dövründə məqaləni Yusif qağaya çatdırı bildim... Dedi ki, bir həftədən sonra zəng elə, eşitmişəm, ciddi yazıdır, gərək rahat bir vaxt baxam. Kişiyə əziyyət verməmək üçün bir aydan sonra zəng elədim. Cavabı bu oldu ki, Nizami, qadası, oxudum, yaxşı yazıdı, növbəti nömrədə çıxacaq... Onda mən də «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

şöbəsinin müdiri idim. Və təbii ki, Yusif qağanın nəinki işdə, sözdə də qeyri-məhdud «demokratizm»i barədə kifayət qədər aydın təsəvvürüm vardı. İki- üç ay gözlədim. Bir şey çıxmadı... Zəng elədim. Üzürxahlıqdan sonra dedi ki, qadası, məqalə yaddan çıxıb işdə qalmışdı, indi evə aparıram, sən narahat olma, bu gecə oxuyacam... Elə mütəəssir oldum ki... Ağlıma da gəlməzdi ki, böyük bir yazıçı-intellektual mənim məqaləmi evə aparıb gecə oxuya.

Üstündən üç-dörd ay da keçdi... Günlərin bir günü özü zəng elədi ki, Nizami, sən məqaləni oxudum, çox aktual məsələlər qaldırmısan, ancaq incimə, evə aparmışdım, hara qoyduğumu unutmuşam... Varsa bir nüsxəsini göndər verək, bu nömrəni sənə görə saxlamışam...

Ürəkdən təşəkkür elədim, dedim ki, Yusif müəllim sabah mütləq göndərərəm. Sonra soruşdu ki, Nəriman (Nəriman Həsənzadə - N.C.) necədi? Dedim, sağ olun, yaxşıdır...

Təbii ki, məqalənin heç bir nüsxə-filanını göndərmədim. Çünki əlimizdə o boyda nüfuzlu, populyar qəzet var idi. Və orada çap etdirmək üçün də heç bir maneə yoxuydu... Ona görə də «Azərbaycan»dan (və

Yusif qağadan!) ümidimi təmkin (və təvazökarlıq) ilə üztdüm.

İki-üç aydan sonra, heç gözləmədiyim halda, «Füzulidən Vaqifə qədər» «Azərbaycan»da çap olundu. Müəyyən maraq da doğurdu... Zəng edib Yusif müəllimə təşəkkür eləyəndə «Nizami, jurnalda oxudum, ciddi araşdırmadır» dedi. Və əlavə elədi ki, «növbəti məqaləni gözləyirik, göndərən kimi çap edəcəyik»... Nə mən məqalə göndərdim, nə Yusif müəllim çap elədi...

Ancaq bu böyük İnsana hörmətim, məhəbbətim nəinki azaldı, get-gedə daha da artdı. Onun «laübaliliyi» daxildən – çox-çox «qədimlər»dən gəlirdi... Və həmişə düşünmüşəm ki, Yusif Səmədoğlunun (eynilə Səməd Vurğun kimi) təfəkkürü, dünyagörüşü Qazax mahalına oxşayır... Bir qədim tarixi var, bir də müasir... Orta əsrlər tarixi yoxdur... Elə bil qədim dövrün ürəyi dünya qədər geniş (və mütəfəkkir!) insanını, özü ilə razılaşmadan (təsədüfən!), diplomatiya, birliklər, münaqişələrlə dolu müasir dövrə atıblar. Və həm etnoqrafik mükəmməlliyini (fundamentalizmini!) qoruyur, həm də müasir dünyayla, onun bitib-tükənməz konyukturlarıyla ayaqlaşmağa çalışır...

Yusif Səmədoğlu, nə qədər az yazsa da, heç şübhəsiz, ən böyük Azərbaycan yazıçılarından biri idi. Və yazıçı kimi böyüklüyünün bir mühüm göstəricisi də elə az yazması idi.

Fikrimcə, Yusif Səmədoğlu ona görə az yazırdı ki, ədəbiyyata, söz sənətinə (peşəsinə!) son dərəcədə ciddi, son dərəcədə məsuliyyətlə yanaşırdı. Heç zaman unutmurdu ki, dahi Səməd Vurğunun oğludur... Və onun böyük intellekti, yüksək zövqü həmişə, hər şeydən yazmağa, süni populyarlığa imkan vermirdi.

Nəhayət, bir məsələ də vardı... Yusif Səmədoğlu sözün geniş (və böyük) mənasında həyat adamı idi. O, bu dünyaya yalnız, yazı yazmağa (yazıçı olmağa!) gəlməmişdi. Gəlmişdi ki, həyatın insan görə biləcəyi bütün gözəlliklərini görsün... Özündən sonra təbii, canlı bir İnsan obrazı (əsər!) qoyub getsin. Və istədiyi kimi də elədi...

Allah Yusif Səmədoğluna yüksək intellektlə yanaşı, yaraşıq, boy-buxun, daxili aristokratlıq da vermişdi... Rəhmətlik Fərman Eyvazlı danışdı ki, Moskvada Ədəbiyyat İnstitutunda oxuduğumuz illərdə Yusiflə restorana getmişdik. Yeyib-içirdik... Həzin musiqi də vardı. Birdən Yusif ayağa durub nəzakətlə qonşu stola yaxınlaşdı... Orada yaşlı bir general öz

ailəsiylə əyləşmişdi.... Salam verdikdən sonra generala, təbii ki, rusca «olarmı gənc xanımı rəqsə dəvət edim?» dedi. General ona əvvəl tərs- tərs baxdı, sonra xoş görünüşünü, mütəvaze ədasını görüb «gənc xanım özü bilər, ona müraciət edin» dedi. Yusif, yəqin ki, xanımı öz baxışları ilə çoxdan ram eləmişdi. Və onlar restoranda əyləşənlərin gözləri qarşısında qeyri-adi bir rəqs elədikdən sonra kavalər gənc xanımı yüksək centlmən mədəniyyətilə öz yerində əyləşdirib generala təşəkkür elədi.

Qayıdanda Yusifdən qızın kim olduğunu soruşdum... «Generalın qızıdır» dedi, «ailəlikcə gəlirlər»... Yemək- içməyə davam elədik. Ancaq bu dəfə zəhmli generalın sərt baxışları altında... İmkan tapan kimi Yusiflə qız gözləşirdilər. Və yəqin ki, qızın atası bunu hiss edirdi. Yusif bir də ayağa qalxıb (ancaq bu dəfə səndirləyə- səndirləyə) generaldan qızı ilə rəqs etmək üçün növbəti dəfə icazə istəyəndə o, kəskin şəkildə «olmaz!» dedi. Və kavalərdən «nə üçün?» sualını eşitdikdə daha da qəzəblənərək qışqırdı: «Get burdan!»

Fərman müəllim danışdı ki, Yusifi heç belə görməmişdim... Əlini cibinə salıb bıçaq çıxardı, gene-

ralın üstünə gələndə o da tapançasına əl atıb bağırdı. Mən özümü itirdim...

Yaxşı ki, restoran xidmətçiləri buraya tez- tez gələn Yusifə hörmətlə yanaşırlarmış. Hər ikimizi qomargalayıb aradan çıxardılar. Və generalın bağırıtı sədaları altında oranı tərk etdik...

Yusif Səmədoğlunun həyat tərz-i, iş (və idarəçilik) üsulu barədə ən dəqiq, ən maraqlı fikirləri, mülahizələri, yəqin ki, uzun illər onunla birlikdə çalışmış böyük yazıçımız Seyran Səxavətdən gözəl heç kim qələmə almayıb. Və onun bir müşahidəsi tez-tez yadıma düşür... Yazır ki, Yusif Səmədoğlunun evində bir tutuquşu varıydı. Ömrümdə ondan tərbiyəsiz tutuquşuya rast gəlməmişdim. Çünki ağzını açanda ana-bacı söyüşü eləyirdi.

Və Seyran Səxavətin bir xatirəsi də yadımdan çıxmır... Yazır ki, təcili Moskvaya getməli idim. Axtarıb baş redaktoru – Yusif Səmədoğlunu tapa bilmədim ki, icazə alam. Ona görə də icazəsiz getməyə məcbur oldum... Moskvada Mərkəzi Yazıçılar Evinin barına girəndə baxdım ki, Yusif müəllim bir neçə adamla orda əyləşib. İstədim aradan çıxam, ancaq məni görüb yanına çağırdı. Soruşdu ki, Seyran, nə yaxşı gəlibsən?

Dedim, sizi axtarırdım, Moskvaya getmək üçün icazə alam... Dedi, problem yoxdu...

Səməd Vurğunu Yusif Səmədoğlu qədər dərinəndə dərk eləmiş ikinci, yaxud üçüncü bir adam (mütəfəkkir!) təsəvvür etmək son zamanlara qədər çox çətin idi. Və yeri gəlmişkən, bunu demək mənim üçün nə qədər çətin olsa da, deməliyəm (və mən deməsəm də, gələcəkdə kimsə deyəcək) ki, Səməd Vurğun tədqiqatçı sarıdan ən az bəxti gətirmiş şair-mütəfəkkirlərdəndir... Əlbəttə, bunun səbəbləri vardı ki, fikrimcə, birincisi, Səməd Vurğunun yaradıcılığının miqyası (və həmin miqyas səviyyəsində elmi tədqiqat metodunun olmaması) ilə bağlı idi. Dahi şairin çoxcildlik «Əsərləri»nin son nəşrinə professor Yaşar Qarayevin yazdığı ön söz, elə bilirəm ki, uzun illərin çatışmazlığını müəyyən qədər aradan qaldırdı.

Yusif Səmədoğlu Səməd Vurğun yaradıcılığının fəlsəfəsini dahi şairin öz misraları ilə izah edirdi:

«Şair, hökmdarın hüsurundasən!..» Və elə bilirəm ki, qətiyyənlə səhv eləməirdi, əksinə, gələcək (daha obyektiv!) tədqiqatlar üçün istiqamət verirdi.

«Qətl günü» romanını da təsadüfən yazmadı... Doğrudur, normativ (və kanonik) ədəbi-ictimai tənqidi bu romanın baş qəhrəmanı kimi dahi Hüseyn

Cavidi gördü, ancaq Sədi əfəndi yalnız Cavid deyildi. Və bəlkə də, daha çox Səməd Vurğun idi... Yusif Səmədoğlu «Qətl günü»ndə təsvir (və təhlil) etdiyi hadisələri ilk növbədə atasının tərcümeyi- halında görməyə, yaşamaya, analiz etməyə bilməzdi.

Yazıcının istər «Qətl günü» romanında, istərsə də ondan əvvəl qələmə aldığı hekayələrində, «Yeddi oğul istəram» kinossenarisində Qazax mahalının zəngin koloriti var. Və ümumiyyətlə, Yusif Səmədoğlu nə qədər ümumbəşəri intellekt sahibi olsa da, atasının doğulduğu mahalın koloritinə (etnoqrafiyasına!) çox həssas idi. Hətta danışrlar ki, qardaşı Vaqif Səmədoğlunun «Bəxt üzüyü» tamaşasına baxandan sonra özünəməxsus yumorla «Vaqif qohum-əqrabanı bizlə düşmən edəcək» deyibmiş.

Və yumor böyük yazıcının faciələrə dolu düşüncə (yaradıcılıq) inersiyasının əsas nikbin əlaməti – «tərəddüdlər»dən «çıxış yolu» sayıla bilər.

Keçən əsrin 80-ci illərinin sonu 90-cı illərinin əvvəllərində – xalq hərəkatı (və kaos) dövründə, az- çox tanınan hər kəsin ürəyindən prezidentlik keçdiyi illərdə Yusif Səmədoğludan soruşurlar ki, siz niyə prezidentliyə namizədliyinizi vermirsiz?.. Cavab kifa-

yət qədər qısa olur: Prezidentliyə namizədliyimi verərəm də, seçilərəm də... Ancaq sonra kim işləsin?..»

Yusif müəllim ictimai-siyasi həyatda hansı vəzifəni daşmalı olduğunu yaxşı bilir, nə qədər böyük nüfuzu (populyarlığı) olsa da, bundan sui- istifadə etməyi xəyalına belə gətirmirdi. Müsahibələrindən birində demişdi ki, mən keçmiş həyatımda, yəqin ki, «akvarium balığı» olmuşam... Bu isə o deməkdi ki, mistik «gen»imdə heç kimə dəxli olmayan sərbəstliyim var, ancaq məhdud, proqramlaşdırılmış bir miqyasda...

Yusif Səmədoğlu uzun illər yaradıcılıq qurumlarına rəhbərlik etmişdi, ancaq onun rəhbərliyi altında çalışmış insanların (onlar da yaradıcı şəxslər idilər) hamısı deyirdi ki, Yusif müəllimdə inzibətçilikdən əsər-əlamət yoxdur, tez- tez iclas keçirməyi, dediqodunu, kimisə müzakirə obyektinə çevirib pisikdirməyi və ya həddindən artıq tərifləyib aqlını başından çıxarmağı xoşlamır... Eşitdiyimə görə, «Ulduz»a baş redaktor təyin ediləndə öz yerləri, redaksiyadakı mövqeləri, nüfuzları barədə narahat olmağa başlayan əməkdaşlardan «diribaşlar»ı təklikdə baş redaktorun kabinetinə gəlib «yaxın adam» kimi ona işdəki mənasibətlər barədə məlumat verirlər. Və bu proses

təxminən bir ay davam edir. Bir aydan sonra baş redaktor redaksiyanın bütün əməkdaşlarını yığır ki, iclasdır... Stolunun gözündən diktafonunu çıxarır qoyur ortalığa. Kim kimdən nə «danos» veribsə hamısı məlum olandan sonra «iclası» belə yekunlaşdırır: «Hamınız mənə yaxınsız, gedin öz işinizlə məşğul olun, artıq söz- söhbətə ehtiyac yoxdur». Və bu, yeni baş redaktorun yalnız ilk yox, həm də son iclası olur.

«Ulduz»da işlədiyi illərdə redaksiya əməkdaşları vaxtaşırı ona kömək üçün müraciət edirlərmiş. Və Yusif müəllim tez-tez polis rəislərindən, prokurorlardan, hakimlərdən nə isə xahiş etmək olarmış... Təbii ki, həmin vəzifə sahibləri həm bu nüfuzlu, hörmətli insanın xahişini yerinə yetirir, həm də ona başının dəstəsiylə qonaqlıq verirlərmiş. Bir ara, necə olursa, qonaqlıqların arası uzanır. Və Yusif müəllim xətrini çox istədiyi, əhatəsi geniş olan Zakir Fəxrini axtarır. Soruşanda ki, Yusif müəllim, nə lazımdır, özünəməxsus təbəssümlə deyir: «Onu tapıb öyrənin görürün bu günlərdə yaxın adamlarından polisə, prokurorluğa, məhkəməyə düşən olmayacaq, işimizi bilək»...

Yusif Səmədoğlu «Qətl günü» romanı ilə Azərbaycan ədəbiyyatına onun ən gözəl əsərlərindən birini, özünün isə şah əsərini verdi...

«Dərd də azar kimi, gələndə batmanla gəlir...

Hələ ulduzlar təkəmsəyrəkdi – boz səmada bozuntul işıq vardı, gah öləziyirdi, elə bil sönmək istəyirdi, gah da par-par parıldamağa başlayırdı. Külək hələ əsmirdi, hərdən qoşa vələsin kəlləsində ləpədən yənin səsinə bənzər bir səs qopurdu, deyirdin, yaxınlıqda dəniz var, amma bu səsdən adam diksinirdi. Burada kim vardısı, bilirdi ki, çox- çox uzaqlarda, hardasa dünyanın o başında bir külək yatağından baş qaldırır, Baba Kahanın zülmətində gərnəşir, ordan çıxıb, ağır-ağır, sürünə-sürünə, batman ləngəri ilə torpaqda dərin şırımlar açırdı, daş- qayanın gövdəsinə uğultu sala- sala bu başibəlalı dünyaya meydan oxumağa hazırlayırdı. Burada kim vardısı, hələ çox-çox uzaqlarda həmləyə hazırlaşan küləyin qarğışını eşidir-di: ay ikiayaqlı bəndələr, kökünüz kəsilsin sizin!

...İnsanlar küləkdən bezmişdi, külək də insanlardan» sözlərilə başlayan romanda biri digərinin siyasi-ictimai, mənəvi və mistik davamı olan üç epoxa təqdim olunur. Və bu üç epoxa, əslində, insan cəmiyyətinin bütövlükdə tarixini (daha doğrusu, həmin tarixin metafizikasını) ehtiva edir.

Zaman dəyişir, ancaq xeyirlə şərin, xeyirxahlıqla bədxahlığın, allahlılıqla allahsızlığın, norma ilə

anomalıyanın insan cəmiyyəti meydana çıxandan başlamış «dialog»u özünün çoxspektrliyi, rəngarəngliyi ilə davam edir.

Roman müdrik ölünün dirilərə ibrətamiz müraciətilə bitir:

«Daha mən heç kəsin yuxusuna girmirəm. Son dəfə arvadın yuxusuna girdim, o da ağladı, mən də, o məni qucaqladı, mən onu, o mənim göz yaşlarımdan içdi, mən onun... Amma səhər ayılıb, arvad, Səlimə xanıma zəng eləyib, telefonda ağlaya-ağlaya yuxusunu ona danışdı. Vədələşib, gönorta görüşüb, Təzə Pirə getdilər, orda mollaya beş manat verib, Səlimə xanım dedi ki, bir dua oxuyub, bu cavan gəlini, yuxusuna girən ölünün xofundan azad eləsin...

Dəxi mən, a kişilər, bundan sonra, bir kimsənin röyasına girmərəm! Amma, ey mənim səbrli oxucum, işdir, şayəd, gecə rəyada, sifəti xəzan yarpağı kimi sapsarı saralmış, gözləri çuxura düşmüş, beli azca donqar bir xəstə görsən, ya da ki, başında buxara papaq, əynində kürk, gülümsər və qüssəli gözlər sahibi olan bir sinli kişi görsən, o zaman, dəxi bizi qınama. Vallah, ölümlər savab iş tutmaq istəyirlər. Yuxunuz şirin olsun, dirilər!»

«Qətl günü»ndən sonra Yusif Səmədoğlu «Deyilənlər gəldi başa» romanını yazmağa başladı, ancaq əsər yarımçıq qaldı...

Bununla belə Yusif müəllim bu dünyada bütöv, mükəmməl, zəngin (və adı kimi gözəl) obrazını qoyub getdi.

2015

VAQIF SƏMƏDOĞLUNA AÇIQ MƏKTUB

Hörmətli Vaqif müəllim!

Sizin yetmiş yaşınızın tamam olduğu günlərdə yalnız Sizi deyil, mənsub olduğunuz ideya-mədəni mühiti (və xalqı!) təbrik etməyə daxili bir ehtiyac duyduğum... Sizin böyüklüyünüz ondadır ki, yaradıcılıqda dahi Səməd Vurğunun övladı olmaqla qalmadınız, eyni zamanda (bəlkə də, daha çox!) Səməd Vurğunun yetirmiş etnokulturoloji sistemin övladı kimi ondan sadəcə zamanca (kəmiyyətə!) yox, keyfiyyətə də çox-çox irəli gedib Azərbaycan ədəbiyyatı, ümumən mədəni-ictimai fikir tarixinə öz adınızı yazdınız.

Səməd Vurğun dövrünün Azərbaycan poeziyası ancaq ikinci, yaxud üçüncü dərəcəli alternativ tanıyır; Səməd Vurğundan sonrakı poeziyanın çoxmiqyaslı, çoxçeşidli alternativliyində isə Sizin yaradıcılığınız ikinci, üçüncü... yerə deyil, məhz birinci yerə iddialıdır... Kifayət qədər qabarıq olan köksünüzü möhtəşəm kürsülərə gərmədiniz, hamının fəxr elədiyi nəslinizin, qohum-əqrabalarınızın tarixi şöhrətinə

sırası (və normativ!) mənada varislik etmədiniz, tarixi özündən başlamağın və tarixi tarixçilərin öhdəsinə buraxmağın, müdrik bir təmkinlə kim olduğunuzu deməməyən metafizik bir nümunəsini verdiniz...

Siz Azərbaycan yazıçısının deyər biləcəyi ən ciddi, ən ağırlı və ən cəsarətli sözləri dediniz. Və eyni zamanda Azərbaycan yazıçısının edə bilməyəcəyi ən ciddi, ən ağırlı və ən cəsarətli zarafatları elədiniz... Və bu zarafatları edə- edə kiməsə gülmək, kimisə güldürmək marağından çox-çox uzaq oldunuz, bütöv bir xalqın həyatı qədər zəngin olan daxili həyatınızın coğrafiyasını mütavaze bir səxavətlə ortaya qoyub «mən burdayam...» dediniz.

Sizin XVIII əsrdə yaşamış adaşınız Molla Pənah Vaqifin öz əli ilə yazdığı bircə şeir belə elm aləminə məlum deyil. başqalarına yazı-pozu öyrədən bir insanın əsərlərinin bu günə onun- bunun qələmi ilə gəlib çıxmasına mən həmişə təəccüblənmişəm... Siz də adamı təəccübləndirirsiniz: demək olar ki, bütün şeir silsilələriniz, şeir kitablarınız hansısa böyük ziyalıımızın təkidinin (və əməyinin) məhsuludur. Əsərlərinizi yazmısınız, sözünüzü demisiniz... Və taleyin öhdəsinə buraxmısınız. Ona görə yox ki, yazdığınızın, dediyinizin əsl sənət hadisəsi olduğuna

şübhə ilə yanaşmısınız; ona görə ki, insana (və insanlığa!) hörmət eləmisiniz, izinsiz-icazəsiz kiminsə ruhuna, daxili aləminə müdaxilə etmək, ədəbiyyatın ən qəbuledilməz bir keyfiyyətinə çevrilmiş qaba təcavüz texnologiyalarına uymaq Sizin nəinki yaradıcılıq, həyat prinsiplərinizə belə ziddir...

Hörmətli Vaqif müəllim!

Siz hələ gənc yaşlarınızdan Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrinə, mədəni mühitinə olduqca «mürəkkəb» bir sənətkar obrazı gətirmisiniz. Səməd Vurğunun ümumiyyətlə təfəkkür üçün aydın (fundamental!) yaradıcı şəxsiyyətindən sonra Sizin (onun övladının!) mübhəm, laübalı və «anti» - Səməd Vurğun yaradıcılığı ədəbi-ictimai fikri əməlli-başlı çaş-baş salmışdı. Və keçən əsrin yetmişinci, səksəninci illərində elə düşünürdülər ki, Siz sözün böyük (fundamentalist) mənasında milli ədəbiyyatın yox, milli kosmopolitizmin hadisəsisiniz... Hətta Sizi poeziyamızın min illik tarixinə «xəyanət»də günahlandırانlar da vardı. Ənənə ilə novatorluğun vəhdətindən danışa-danışa öz novatorluqlarına haqq qazandıraraq ədəbiyyatın ənənəvi tarixində sxematik yer tutmağa çalışanlardan fərqli olaraq Siz həmin sxematikanın özünü də şübhə altına alırsınız, ədəbiyyatın ən gözəl əsərlərini yarada-yarada

ondan (ədəbiyyatdan!) qaçırdınız... Və Siz ədəbi yaradıcılığa başladığınız ilk illərdən sübut etdiniz ki, ədəbi həyatda inzibətçilik, məmurluq Sizlik deyil. Əgər bunu uzun illər Azərbaycan Yazıçılar İttifaqına rəhbərlik etmiş, qurultaylarda, toplantılarda rəyasət heyətində əyləşmiş Səməd Vurğunun oğlu yox, bir başqası etmiş olsaydı tamamilə təbii görünərdi...Və xalq Sizi yalnız bir dəfə tribunada gördü. Onda da hərəkətin liderlərinin öz üzərlərinə götürə bilməyəcəyi bir fəvqəladə məntiqə hakimiyyətə üz tutub «gəlin xalqa rəhbərlik edin, meydan rəhbərləri çıxıb getsinlər öz işlərinin dalınca» dediniz. Və millətin ağır günündə siyasi kapital qazanmağa çalışan «hərəkət qəhrəmanları»na əsl yerlərini başa salmaqla yanaşı, başını itirmiş hakimiyyətin tarixi faciəsinin nədən ibarət olduğunu göstərdiniz...

Artıq neçə illərdir ki, Azərbaycan Milli Məclisinin üzvü – millət vəkilisiniz. Etiraf etmək lazımdır ki, bu yüksək adı daşıyanlar içərisində çox nadir təvazökar intellektuallardan birisiniz...

Hörmətli Vaqif müəllim!

Sizin yaradıcılığınız, ədəbi-ictimai, intellektual-fəlsəfi düşüncə mədəniyyətiniz barədə olduqca az yazılıb, nəinki tələb olunan səviyyədə, heç onun yarısı

qədər də təhlillər, ümumiləşdirmələr aparılmayıb... Ona görə yox ki, Sizi dərk etmək çətinidir, daha çox ona görə ki, Sizi izah edəcək elmi modellər, ifadə texnologiyaları tapmaq çətinidir. Və Siz bizim ədəbi-elmi təfəkkürümüzü çətinlik qarşısında qoymaqla, əslində onun inkişafı üçün zəruri perspektiv də vermiş olursunuz...

Sizin bədii-fəlsəfi leksikonunuz, emosional olduğu qədər də ciddi, məntiqli sintaksisiniz Azərbaycan dilinin müasir mərhələdəki uğurlarından sayıla bilər. Zəngin daxili aləmi, yüksək intellekti, mükəmməl fərdi özünəməxsusluğu olan lirik qəhrəmanımızın dili ana dilində səmimi (adam kimi!) danışmağın (və düşünməyin!) o qədər də çox olmayan nümunələrindən birini verir. Geniş panoramlı, böyük həcmli əsərlər yaratmasanız da, bütün poetik yaradıcılığınız ilham (və cəsarətlə) yaradılmış bütöv bir əsərdir ki, onun ideya-məzmun miqyasının genişliyini, forma-bədii panoramının zənginliyini etiraf etməmək olmaz...

Mən xalqımı ona görə sevmirəm ki, o, dünyaya möhtəşəm eposlar, müdrik atalar sözləri, zərif lirika,.. bəxş edib,.. Ə.Türkini, M.Kaşqarini,.. yetirib, Balasaqun,.. kimi böyük şəhərlər yaradıb, müxtəlif

xalqlara öz daxilində yer verib, dünyanın ən fərqli dinlərini qəbul edib, mən xalqımı ona görə sevirəm ki, onun övladiyam, ondan doğulmuşam. Vaqif müəllim, Sizin yaradıcılığınızla üzdən deyil, dərinədən tanış olan hər bir azərbaycanlı, hər bir türk də Sizi ona görə sevməyə məhkumdur ki, mənsub olduğunuz etnosun təbii ifadəsisiniz – bütün sadəlövhlüyünüz ilə... Siz yüksək intellektiniz, ancaq özünü təbə olan iradə-nizlə (və şəxsiyyətinizlə!) yalnız ürəyiniz istəyən gücə, qüvvəyə təbə ola bilərsiniz; Sizi istəmədiyiniz, kö-nüllü təbə olmadığınızı heç bir təzyiq, müdaxilə ayağa qaldıra bilməz... Bütün yaradıcılığınızla bir yerdə!.. Və Sizin atanız da belə idi: möhtəşəm (və təvazökar!) Və Səməd Vurğundan başlayan Azərbaycan poeziyasının tarixini yazacaq, əslində, ümumiləşdirəcək tədqiqatçılar üçün mən belə bir sxem-model üzərində düşünməyi də təklif edirəm: atasının bilavasitə fizioloji genini daşıyan, yaradıcılıq texnologiyası, ideya-estetik strukturu ilə onu inkar edəcək qədər fərqli məktəbin sirvi üzvü olmaq fikrinə düşən, lakin həmin məktəbin fəvqünə qalxaraq nəinki «anti»- Səməd Vurğun, hətta ondan sonrakı məktəbin ən böyük nümayəndəsi!..

Çoxlu böyük şairlərin adını çəkə, onların poeziya, xüsusilə lirika sahəsindəki yerlərini lazımi

sxematik səviyyədə göstərə bilərəm... Ancaq bir an belə unutmuram ki, bu məktubu Sizə – poeziya və ümumən ədəbiyyat tarixində öz yerini bütün təvazökarlığınıza baxmayaraq əla bilən bir mütəfəkkirə yazıram.

Sizin poeziyanız (və şəxsiyyətiniz!) böyük mənada fərdi, özünəməxsus olsa da, burada şəxsi iddia, konyuktur sosial-ideoloji maraq, gələcəyə hesablanmış diplomatiya yoxdur. Və təsəvvür edilməzdir... Elə bil ki, hansısa ilahi qüvvə Sizi ana bətnindən çıxarıb, gənclik dövründə təlqin oluna biləcəyiniz ədəbi-ideoloji və «estetik» kanonlara bulaşmaqdan qoruyaraq, özünü azad (!) ifadə edəcəyinizə əmin olduğu bir dövrdə sərbəst buraxmışdı...

Yusif Səmədoğlunun prozaik diplomatiyası, Səməd Vurğunu (və onun dövrünü) təhlil etmək ehtirası Sizlik deyildi – Siz uzun illərin bir az da konyuktur mübahisə predmeti olmuş (və olan) bir dövrün (nə qədər doğma olsa da!) deyil, bütün dövrlərin üstündən keçib ədəbiyyatı (poeziyanı) keçmişdən gələcəyə aparmağın təbii (və səmimi) texnologiyasını müəyyənləşdirdiniz.

Mən rəhmətlik Yusif Səmədoğlunu təsadüfən xatırlamadım. Siyasəti Sizdən (və yaşıdlarınızdan!)

yaxşı bilən, özünü mühitin (və zamanının!) fəvqində saxlamağı bacaran, «Qətl günü»nün müəllifinin Bakı Dövlət Universitetindəki bir görüşdə «Vaqif Səmədoğlu sizin üçün kimdir?» sualına verdiyi cavab da yadımdadır. Hamı gözləyirdi ki, Yusif müəllim «mənim kiçik qardaşım» deyəcək. Hətta bu cavab yerdən də səsləndi... Sizin böyük qardaşınız isə bir qədər sükut edib özünəməxsus ağayana təbəssümlə «Azərbaycanın ən böyük şairi!» dedi. Və alqışların sədası altında əlavə etdi: «Xahiş edirəm, özünə də çatdırasınız»... Bu sözlər deyiləndə Siz hələ əlli yaşınıza çatmamışdınız, məndən cavan idiniz... Və ədəbiyyatın nə olduğunu dərinləndirən bilən, yaxın adamlarını tərifləməkdən çox uzaq olan, «dünya»nın mənasızlığını çox tez anlamış, obyektiv (!) Yusif Səmədoğlu səhv edə bilməzdi. Xüsusilə böyük sənətkarların iştirak etdiyi mötəbər bir məclisdə – «Qətl günü»nün müzakirəsində...

Sizdən əvvəl də, Sizdən sonra da Azərbaycan poeziyası var: Sizdən əvvəl... B.Vahabzadə, H.Arif, N.Həsənzadə, Qabil, M.Araz, N.Xəzri, C.Novruz, T.Bayram, Ə.Kərim; Sizdən sonra N.Kəsəmənli, S.Rüstəmxanlı, Ç.Əlioğlu, R.Rövşən, Z.Yaqub, V.Cəbrayılzadə... Təmayüllər, üslublar nə qədər de-

sən... Ancaq Səməd Vurğundan başlayıb Vaqif Səmədoğlu ilə davam edən bir şeir-sənət mədəniyyəti də var – fərqli olduğu qədər də eyni, eyni olduğu qədər də fərqli...

Hörmətli Vaqif müəllim! Siz Azərbaycan poeziyasının tarixində elə bir hadisəsiniz ki, bu günün istənilən ədəbi-mədəni məktəbi başçısı olmağınıza görə Sizinlə fəxr eləyə bilər, ancaq Siz heç bir məktəbə şagirdlik etmədiyiniz kimi, heç bir məktəbə də müəllimlik etməyəcəksiniz...

Ehtiramla:
Nizami Cəfərov.
2009

ŞAIRİN ŞÖHRƏTİ, ŞƏRƏFİ... VƏ İSTİQLALI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xalq şairi Vaqif Səmədoğlunu «İstiqlal» ordeni ilə təltif etdi. «Şöhrət» və «Şərəf» ordenlərindən sonra «İstiqlal» böyük şair-mütəfəkkirin təltif edildiyi üçüncü yüksək dövlət mükafatı oldu.

Hər üç təltifin, xüsusilə üçüncüsünün, mənim fikrimcə, ən azı iki mühüm mənası var. Birincisi ondan ibarətdir ki, Vaqif Səmədoğlu öz yaradıcılığının xarakterinə, ideya-məzmununa, hətta ifadə-formasına görə məhz istiqlal şairidir. İlk şeirlərinin çap olunduğu 60-cı illərdən etibarən həmişə insan (və cəmiyyət), ruh (və sosial mənəviyyət) azadlığı ideyalarını qarşısalınmaz bir enerji (və ehtirasla) təbliğ etmiş, 80- ci illərin sonu 90- cı illərin əvvəllərindən milli azadlıq hərəkatının liderlərindən biri kimi həm poetik yaradıcılığı, həm də ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə, istiqlal mübarizəsinin ön sıralarına çıxmışdı. Ümum-milli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan-da müstəqil (və milli) dövlət quruculuğu prosesində

Vaqif Səmədoğlu millət vəkili olaraq böyük həvəslə iştirak etmişdir.

«İstiqlal» ordeni ilə təltifin ikinci mənası isə ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dövləti insan (və millət) azadlığı uğrunda illərlə mübarizə aparmış bir şair-mütəfəkkiri, ictimai-siyasi xadimi yüksək qiymətləndirməklə ali məramını ifadə etdi. Və bir daha göstərdi ki, xalqın böyük şəxsiyyətləri, onların taleyi həmişə dövlətin (və Prezidentin) diqqət mərkəzindədir.

Vaqif Səmədoğlu öz dövrünün övladı olsa da, yeni ideya-estetik təfəkkürü keçən əsrin ortalarından sonra formalaşsa da, dahi Səməd Vurğunun ailəsində böyüməsi, elə bilirəm ki, onun bir şair (və şəxsiyyət) olaraq xarakterini müəyyən edən əsas amil olmuşdur. «Min illik Azərbaycan poeziyasının ən populyar misralarının müəllifi» olan dahi Səməd Vurğunun bir çox xüsusiyyətlərini Vaqif Səmədoğluda da görmək mümkündür ki, buraya hər şeydən əvvəl, a) etnoqrafik- milli müəyyənliyi; b) yüksək vətənpərvərliyi və c) analitik- intellektual təfəkkürü aid etmək olar.

Yaşayıb- yaratdığı dövr Səməd Vurğundan, ümumən ədəbi-ictimai mühitdən fundamentalizm (pafos!) tələb edirdi. Və şair bu və buna bənzər «prin-

siplal» tələbləri yerinə yetirməli idi. Lakin milli təəssübkeşlik, analitik təfəkkür, istedad (və ilham!) bütün hallarda öz böyük həqiqətini diqqət etməkdə idi. Səməd Vurğunun hansı ideya- mənəvi mövqe uğrunda mübarizə apardığını onun iki böyük övladı – Yusif və Vaqif Səmədoğluların sözün geniş mənasında yaradıcılıq təcrübəsi (və şəxsiyyəti!) də parlaq şəkildə göstərdi. Dahi Atanın, uğrunda mübarizə apardığı, xeyallarında gördüyü istiqlalı övladları, biri (Yusif Səmədoğlu) bir az az, digəri (Vaqif Səmədoğlu) bir az çox real həyatda gördülər.

... Vaqif Səmədoğlunu Səməd Vurğundan fərqləndirəcək yalnız bir mühüm məqam maraqlıdır. Belə ki, Səməd Vurğundan sonra Azərbaycan poeziyası o zaman hələ gənc olan istedadlı şairlərin şəxsində «ton»unu aşağı salmağa, hətta pıçıltı ilə danışmağa başladı. Çünki artıq elə mətləblərdən bəhs edilirdi ki, onu bərkdən (pafosla) demək olmazdı.

Və Vaqif Səmədoğlu elə ilk şeirlərindən səmimi oldu, ürəyinin səsi (ritmi!) ilə yazdı. Bu isə, bir insanın dünyası miqyasında olsa da, hər halda azadlıq (istiqlal!) uğrunda mübarizə idi.

Həm ideya- məzmununda, həm də forma- intonasıyada Səməd Vurğun miqyasına öyrəşmiş ədəbi tənqid, ümumən ədəbi- ictimai təfəkkür Vaqif Səmədoğlu üslubunu uzun müddət qəbul etməkdə bir də ona görə çətinlik çəkdi ki, Vaqif Səmədoğlu Səməd Vurğunun bilavasitə varisi idi. Və tamamilə aydın idi ki, ədəbi ictimaiyyət Vaqif Səmədoğludan məhz Səməd Vurğunun yolu ilə getməsini, hətta onu təqlid etməsini gözləyirdi. Fitrətən azad ruhlu Vaqif Səmədoğlu isə heç kimi təqlid etmək fikrində deyildi.

Həqiqət naminə, heç bir konyuktur güdmədən xatırlatsaq ki, keçən əsrin ortalarından etibarən Azərbaycan poeziyasının biri digərini guya estetik baxımdan inkar edən iki üslub- istiqaməti arasında mübarizə gedirdi və həmin mübarizənin əsasən konyuktur iştirakçıları Vaqif Səmədoğlunun Səməd Vurğun deyil, Rəsul Rza «cəbhə»sində dayanmağından narahat idilər, açıqca etirazlarını bildiridilər, onda təsəvvür etmək çətin deyil ki, gənc şair hansı yaradıcılıq həyəcanları keçirmişdi. Rəsul Rzanın onu (Vaqif Vəkilovu) müdafiə etməsi gərginliyi daha da gücləndirirdi ki, bu da səmədvurğunçuları, əlbəttə, heç cür razı sala bilməzdi. Əgər sıradan, daha doğrusu, neytral bir iste-

dad olsaydı, başqa məsələ idi. Söhbət Səməd Vurğunun oğlundan gedirdi...

Həmin mürəkkəb (və konyuktur!) mübahisəni, məsələ burasındadır ki, nə səmədvurğunçular, nə də rəsulrzaçılar deyil, məhz Vaqif Vəkilov (Səmədoğlu!) həll etdi. Belə ki, xalq yazıçısı Anarın sözləri ilə desək, o, həm Səməd Vurğundan, həm də Rəsul Rzadan fərqli bir üslub, Vaqif Səmədoğlunun öz üslubunu yaratdı. Və maraqlıdır ki, ya aktiv, ya da passiv şəkildə ya Səməd Vurğun, ya da Rəsul Rza «mövqə»yində dayanıb Vaqif Səmədoğlunu ya tənqid, ya da təqdir edənlərin çoxu onun səviyyəsinə yüksələ bilmədi.

Vaqif Səmədoğlunun heç kəs qarşısında hesabat verməyən, hər cür konyukturun fəvqündə olan üslub axtarırları onun daxili şəxsi (fərdi!) müstəqilliyinin üzvü tərkib hissəsi idi... Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu müstəqillik özündənrazı, təntənəli, yaxud fundamentalist bir qürurla müşayiət olunan müstəqillik deyildi, bir növ, «postmodernist» xarakter daşıyır:

*Sən mənim doğma anamsan,
Azadlıq,
mən sənə yad qapılarında
böyümüş balan...*

Vaqif Səmədoğlunun bu «postmodernist azadlıq»ı insan (və millət) barəsindəki təsəvvürlərin orijinallığından, özünəməxsusluğundan irəli gəlir. Şair üçün «Azadlıq!» deyə qışqıran dünya o həddə qədər maraqlıdır ki, heç olmasa təhtəlsüurla həmin azadlığın bütün məsuliyyətini öz üzərinə götürə, ağır-acısından da ləzzət ala bilsin. Və ona görə də şair keçən əsrin 80- ci illərinin sonu 90-cı illərinin əvvəllərində düş-düyümüz mürəkkəb tarixi şəraitdə istər yaradıcılığında, istərsə də ictimai- siyasi fəaliyyətində nə hay-küychü («bolşevik» təfəkkürlü), nə də konyuktur (mənsəbpərəst) azadlığı qəbul etmədi. Çünki o bilirdi ki,

*İnqilaba
inqilab gərəkdir, gülüm,
azadlıq yox...*

Vaqif Səmədoğlu o azadlıq (istiqlal!) mücadiləçilərindəndir ki, öz tərcümeyi-halını mənsub olduğu millətin tərcümeyi- halından ayırmır. Və ən sosial, ən siyasi məsələləri də nə dərəcədə əxlaqi olması baxımından dəyərləndirməyin kifayət qədər maraqlı təcrübələrini verir:

*Bugün dənizi siləndə
gilavarın yaylığı
Yenə dindi təkliyimin
Yorğun söz azadlığı.*

Yaxud:

*Biz yox,
Allah inanmır bizə...
İnanmır əlimiz qana batanda,
insan insana daş atanda.*

Yaxud da:

*Bu dünyə
dəmyə dünyadı,
Nə bitdi, bitdi...*

Vaqif Səmədoğlu poeziyasının elə sirləri var ki, onlara bələd olmadıqda, yaxud üzdən yanaşıldıqda şairin hansı ovqatla nə demək istədiyini və ya dediyini dərk etmək çox çətindir. Məsələn:

*Vıyıldamır, yox,
keçib gəlmiş yerlərin*

*dərdindən ağlayır
pəncərəmin, qulağımın dibində
bu külək...
İndicə əsib sovuşacaq,
üz tutacaq başqa ellərə.
Və bilirəm,
hardasa bizi deyib ağlayacaq
bu külək...*

Söhbət o küləklərdən gedir ki, dünyanın tələtülərindən, üsyanlarından, inqilablarından, ümumiyyətlə azadlıq hərəkatından, yaxud çırpıntılarında danşır, bəşəriyyətin – insanlığın həyəcanlarını, hissiyyatlarını qulaqlardan qulaqlara pıçıldaıdır, dünyanın dər-dini, ağrılarını eldən elə yayır.

Və söhbət, təbii ki, şairin yaşadığı Bakıdan ge-dir... Küləklər şəhərindən...

*Sən son ümidimin qaldırdığı
ağ bayraqsan, Azadlıq,
mən səni
yellədən külək...*

Biri digərini tamamlayan, bütöv bir poetik- fəlsəfi cümlə- lövhə quran üç obraz-anlayış: son ümid – ağ bayraq (Azadlıq) – onu yellədən külək.

Vaqif Səmədoğlunun azadlığı, bəzən zahirən buna meyl etsə də, dünyadan (cəmiyyətdən) təcrid olunmuş azadlıq deyil, hətta onun bu zahiri (formal) təcridliyində belə daxili «mən» sosial-siyasi məzmun-la o qədər zəngindir ki, hansı məqamın fərdi, hansının ictimai olduğunu müəyyənləşdirmək çox çətindir:

*Yuxuda gördüm səni,
dirilmə, ay nənə, dirilmə.
Erməni bizi, biz erməninini,
rus hər ikimizi qırır, ay nənə.
Dirilmə, bahalıq, qıtlıqdır,
qəzəblə, kintlə tutulub
körpələrin də qulaqları,
bir nağılın eşidilməyəcək,
bir laylan yuxu gətirməyəcək daha.
...Dünya dönüb, dəyişib Bakı,
elə biz də
üç ev dəyişmişik sən öləndən bəri,
Dirilmə, tapa bilməyəcəksən təzə evimizi,
dirilmə, ay nənə, dirilmə...*

Məlum tarixi (və ağırlı) günlərin mənzərəsini təqdim edən bu şeirdə reflekslər, hissiyyat- həyəcan mühakimələri nə qədər fərdidirsə, o qədər də ictimai- dir; nə qədər realdırsa, o qədər də qeyri-real, mistik- dir və nə qədər ciddidirsə, o qədər də zarafatyanadır.

Vaqif Səmədoğlu yaradıcılıqda o qədər müs- təqil oldu ki, nə doğma Azərbaycan, nə də yaxşı bildi- yi dünya poeziyasının nəinki bir şairini, heç birçə şeirini də təqlid-təkrar eləmədi, yalnız öz şeirlərini yazdı. Xoşa gəlsə də, gəlməsə də... Yalnız özünə- məxsus yaradıcılığın mənəvi (və fiziki!) əzablarından zövq aldı:

*Şeirlərimin qızdırmasından
yata bilməmişəm
bütün gecəni.
Ciyərləri cadar-cadar olmuş
təngnəfəs şeirlərimin.*

Şairin lirik (yalnız lirikmi?) qəhrəmanı bir vaxtlar təvazökar bir «iddia» ilə demişdi:

*Bir gün dəli olacağam,
icazə versələr əgər.*

*Gedəcəyəm baş götürüb
Evimizdən səhər-səhər...
Söysələr də, öz-özümə
ürək verib susacağam,
Söyüşləri yaxam üstən
Orden kimi asacağam...*

Nəyləyəsən ki, böyük şairlərin taleyi həmişə belə olub, bundan sonra da, yəqin ki, belə olacaq. Sə- məd Vurğun kimi, Rəsul Rza kimi Vaqif Səmədoğlu da çox tənələrə, nadan təhqirlərə məruz qalıb... An- caq Səməd Vurğun da, Rəsul Rza da, Vaqif Səməd- oğlu da hər biri öz dövrünün insan (və millət) azadlığı bərasindəki təsəvvürlərini mümkün qədər açıq bəyan etməkdən, dünyanın dərini sinə dolusu öz dərdləri kimi çəkməkdən çəkinməyiblər.

Dünya da xali deyil...

Və bugün Vaqif Səmədoğlunun sinəsini müstə- qil Azərbaycan Respublikasının üç ordeni bəzəyir: «Şöhrət», «Şərəf»... Və «İstiqlal».

AYGÜN VƏKİLOVANIN «AYBƏNİZ» KİTABINA ÖN SÖZ

Səməd Vurğunun böyük şəxsiyyətini tamamlayan, missiyasının bütövlüyünü təmin edən ön mühüm göstəricilərdən biri onun ailəsi, övladlarıdır: həyat yoldaşı Xavər xanım, oğulları Yusif və Vaqif Səmədoğlular, qızı Aybəniz Vəkilova...

Yusif Səmədoğlunun nəsr, Vaqif Səmədoğlunun şeiri Səməd Vurğundan sonrakı Azərbaycan ədəbiyyatının keyfiyyətə yeni mərhələsi idi.

Tanrı Səməd Vurğunun üçüncü övladına dramaturq istedadı verməsə də, dramatik bir tale bəxş etmişdi... Həyatın mürəkkəbliklərindən, ağrılarından mətanətlə keçən Aybəniz xanım bütün ömrünü dahi atasının həyatını, yaradıcılığını öyrənib təbliğ etməyə həsr etdi.

...Nizamini, Füzulini, hətta Vaqifi belə öyrənib müasirlərimizə təbliğ etməyə, çatdırmağa ehtiyac vardı; Səməd Vurğun isə müasirliyin özü idi... Onun şəxsiyyəti, poeziyası, ictimai mövqeyi cəmiyyətə tamamilə aydın olduğundan, adama elə gəlir ki, dahi so-

ləflərdən fərqli olaraq, Səməd Vurğunun sözü geniş mənasında interpretasiyasına o qədər də ehtiyac duyulmamalı idi. Müasir dövr onunla nəfəs alırdı... Ancaq son illərin hadisələri (xüsusilə bütün cəmiyyəti bürüyən sosial- mənəvi nihilizm!) göstərdi ki, Aybəniz xanımın mübarizəsi hədəf deyilmiş, xalqın inkar edilməz bir məhəbbətlə, fundamental bir etirafslə qəbul etdiyi böyük şair-şəxsiyyətin də müdafiəsinə ehtiyac varıymış. Yusif və Vaqif Səmədoğluların öz atalarına yeni dövrün münasibəti barədəki epik rahatlıqlarını Aybəniz Vəkilovanın emosional narahatlığı, həqiqətən, tamamladı. Və yersiz görünmədi...

Aybəniz xanım Səməd Vurğunun təbliği, mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirilməsi ilə bağlı çox böyük təşkilatçılıq işi gördü; vurğunşünaslığın elmi-nəzəri, ideoloji məsələlərindən başlamış, etiraf edək ki, hər kəsin bacara bilmədiyi texniki məsələlərə qədər heç bir sahəni diqqətdən kənarda qoymadı. Və anası Xavər xanımdan aldığı muzeyçilik fəaliyyətini bugün (vəfatından sonra!) qızı Aygün xanımın şəxsi-sində uğurla davam etdirir.

Aygün Vəkilovanın hazırladığı bu kitabçanı və rəqləyənlər müxtəlif illərə aid fotosəkillərdə Aybəniz xanımın təkcə məhrəm simasını görməyəcəklər, həm

də mehriban ürəyinin hərarətini duyacaqlar, təmkinli səsini eşidəcəklər...Dahi şairin öz qızına həsr etdiyi (və demək olar ki, çoxlarına çoxdan məlum olan) misralar Aybəniz xanımın vəfatından sonra keçirdiyimiz bu nisgilli aylarda yeni məna- məzmun kəsb edəcəkdir. O xanımın ki, tale ona yalnız dahi Vurğunun qızı olmaq səadətini deyil, ulu babasına layiq bir övlad kimi yetişəcəyinə heç bir şübhə etmədiyimiz balaca Vurğunun nənəsi olmaq xoşbəxtliyini də nəsim etmişdi...

2010

Mündəricat

Ön söz.....	3
Səməd Vurğun	11
Azərbaycançılıq ideologiyası...	
Və Səməd Vurğunun Azərbaycançılıq idealları	23
Yusif... Və Səmədoğlu	70
Vaqif Səmədoğluna açıq məktub	84
Şairin şöhrəti, şərəfi... və istiqlalı	93
Aygün Vəkilovanın «Aybəniz» kitabına ön söz	104

«Elm və Təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Kompüter dizayneri: Zəhid Məmmədov
Texniki redaktor: Rövşanə Nizamiqızı

Çapa imzalanmış **13.11.2015**
Şerti çap vərəqi **6,7**. Sifariş № **428**
Kağız formatı **70x100 1/32**. Tiraj **500**

Kitab «**Elm və Təhsil**» nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnilib çap olunmuşdur.

E-mail: nurlan1959@gmail.com

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

